

ρε τὴν ἀγγελίαν ὅτι πλοῖον Ψαριανὸν μᾶς ἐπερίμενον εἰς ἔρημον λιμενίσκον ὄχι μακρὰν τοῦ χωρίου, καὶ ἦτο ἔτοιμος ὁ χωρικός νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ ἀμέσως πρὸς αὐτό.

Ἡ νυκτερινὴ ὥρα, ὁ φόβος τῶν Τούρκων, ἡ ἀγνοία τοῦ μέλλοντος, οἱ κίνδυνοι τῆς φυγῆς, ἡ ἀνάμνησις τῶν πρώτων ματαίων περιπλανήσεων, πολλοὺς δισταγμοὺς τὴν ὥραν ἐκείνην ἐγέννησαν. Ἄλλ' ἂν ἐμένομεν, ὁ ὄλεθρος ἦτο βέβαιος σήμερον ἢ αὔριον, ἐνῶ φεύγοντες ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ σωθῶμεν. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἡ φυγὴ καὶ ἀνεχωρήσαμεν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ χωρικοῦ.

Κρατούμενοι τὰς χεῖρας καὶ θαδίζοντες ἐν σιωπῇ ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ χωρίου, πρὸς τὸ ἀντίθετον τῆς εἰσόδου μέρος. Ἐφεύγομεν τὴν πύλην ὑποπτευόμενοι ὅτι ἐφρουρεῖτο ὑπὸ Τούρκων. Ὁ ὀδηγὸς μας εἶχε λάβει τὰ μέτρα του. Εἰσήλθομεν ἐντὸς οἰκίας ἐρήμου διὰ νὰ δραπετεύσωμεν ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ, διεκρίνετο ὅμως ἐκ τοῦ παραθύρου τὸ κρημνωδὲς κάτω ἔδαφος. Ἐκρεμάσθη σχοινίον καὶ κατέβην πρῶτος ἐγὼ. Ἔδεσα εἰς τὴν ζώνην μου τὸ σχοινίον καὶ τὸ ἐκράτουν ἐκ τῶν χειρῶν, ἐνῶ μὲ κατεβίβαζον οἱ ἄνωθεν. Κατήλθον κατόπιν οἱ λοιποὶ ἄνδρες ἀνὰ εἰς, καὶ ἐπεριλάβομεν ἔπειτα τὰς καταβιβαζομένας γυναῖκας καὶ παιδία. Τελευταῖος ἐπήδησεν ὁ χωρικός, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς μας, καὶ ἤρχισεν ἡ νυκτερινὴ ὁδοιπορία.

Ἡ ἀπόστασις δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλος ὁ δρόμος, ὅταν μὲ τὴν καρδίαν τρέμουσαν φεύγῃς εἰς τὸ σκότος, μὴ γνωρίζων ποῦ πηγαίνεις, καὶ φοβῆσαι ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν μὴ φανῶσιν οἱ Τούρκοι, καὶ ἔχῃς γέροντας καὶ γυναῖκας καὶ παιδία μικρὰ εἰς τὴν συνόδιαν σου!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ἐξημέρωνε μόλις ὅτε ἐφθάσαμεν εἰς τὰ ὑψώματα τὰ περικλείοντα τὸν λιμενίσκον, ὅπου ἡ σωτηρία μᾶς ἐπερίμενε. Λευκὴ σειρὰ ἀμυδροῦ φωτός, χαράττουσα τὸν ὀρίζοντα, προεμήνυε τὴν ἀνατολήν. Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ἀποτόμου λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστάθημεν, ἐδλέπομεν τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ἀκτὴν, ἀλλὰ δὲν ἠκούετο ῥόχθος ἐντὸς τοῦ λιμένος ἦτο ἄκρα γαλήνη, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ, μακρὰν, μᾶς ἔδειξεν ὁ χωρικός τὸ πλοῖον. Δὲν ἔβλεπα ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν ὑδάτων τὸ σκάφος, ἀλλ' ὀδηγούμενος ἀπὸ τοῦ χωρικοῦ τὴν χεῖρα, διεκρίνα τοὺς δύο ἴστους καὶ μοῦ ἐφάνη ὅτι κινουῦνται προχωροῦντες μὲ κρεμάμενα ἐπ' αὐτῶν τὰ ἴστια.

Ἐσπεύσαμεν τὸ δῆμα καὶ ἐντὸς ὀλίγης ὥρας ἤμεθα εἰς τὴν παραλίαν.

Δὲν ἤλθε διὰ μόνους ἡμᾶς τὸ πλοῖον ἐκ Ψαρῶν. Ὁ πλοίαρχος ἐφρόντισεν ἄφ' ἐσπέρας νὰ διασπείρῃ τῆς ἀφίξεώς του τὴν εἶδησιν, καὶ συνέρρεον οἱ πρόσφυγες ἐκ τῶν πέριξ χωρίων καὶ ἐκ τῶν σπηλαίων ὅπου ἐκρύπτοντο. Ἡ ἀκτὴ ἦτο ἤδη κεκαλυμμένη ὑπ' αὐτῶν, ὅτε κατέβημεν, ἐξηκολούθουν δὲ καὶ ἄλλοι φθάνοντες κατόπιν ἡμῶν.

Εὐτυχῶς οἱ πρῶτοι φθάσαντες εἶχον δώσει τὸ συμφωνηθὲν σημεῖον, καὶ τὸ πλοῖον ἐπλεεν ἤδη πρὸς τὸν

λιμένα, καθ' ἣν στιγμήν ἀπὸ τοῦ ὑψώματος διέκρινα μακρόθεν τοὺς ἰστούς του.

Ὅτε ἐπλησιάσαμεν εἰς τοὺς σωρούς τῶν φυγάδων, εἶδομεν ὅλα τὰ πρόσωπα ἐστραμμένα πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἦρχετο ἡ λέμβος! Ἐπλησίαζεν! Ἦκούοντο αἱ κώπαι σχίζουσαι τὴν θάλασσαν, ἤκουετο καὶ τῶν σκαριμῶν ὁ γογγυσμὸς ὑπὸ τῆς κώπης τὴν πίεσιν. Οἱ δ' ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ἐτεινομεν σιωπῶντες τὰ ὄτα πρὸς τοὺς πλησιάζοντας ἐκείνους παρηγόρους ἤχους.

Ἄλλ' ὅτε ἡ λέμβος προσωρμίσθη καὶ ἐπήδησαν οἱ ναῦται εἰς τὴν ξηράν, τότε ἡ σιωπὴ ἐλύθη καὶ ἐπῆλθε ταραχὴ καὶ σύγχυσις, διότι πάντες, συνωθούμενοι ἐπὶ τῶν βράχων, ἀνυπομόνουν θέλοντες νὰ ἐπιβιθασθῶσιν. Ἦσαν δὲ πολλοὶ οἱ φεύγοντες, καὶ ἡ λέμβος μικρά. Ἦ ἠχηρὰ τοῦ ναυκλήρου φωνὴ καὶ τῶν ναυτῶν οἱ βραχιόνες ἐχαλίωσαν τοῦ πλήθους τὴν ἀνυπομονησίαν. — Ἦσυχάσατε, ἐφώναζε. Θὰ σᾶς πάρωμεν ὅλους. Κανένα δὲν θ' ἀφήσωμεν!

Ἐν τούτοις ἡ λέμβος ἀνεχώρησε μὲ τὸ πρῶτον φορτίον, ὃ δὲ ναύκληρος καὶ τρεῖς ναῦται ἔμενον εἰς τὸ παράλιον ὠπλισμένοι. Ἐπήγαινεν ἡ λέμβος καὶ ἤρχετο, ἐσμικρύνετο δὲ βαθμηδὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, καὶ ἤρξεσαν μετὰ πάσαν ἀναχώρησιν ἡ ἀνυπομονησία τῶν μενόντων. Ἠύξανε δὲ τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ φῶς ἐπληθύνετο. Δὲν ἐφαίνετο εἰσέτι ὁ ἥλιος, ἀλλ' ἡ θάλασσα ἐλάμβανεν ἤδη τῆς ἡμέρας τὰ χρώματα.

Οἱ ἡμίσεις περίπου ἦσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου. Ἡμεῖς ἐμένομεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, καὶ ἐδoléπομεν τὴν λέμβον ἐπιστρέφουσαν, εὐχόμενοι νὰ μὴ βραδύνη ἡ σειρὰ μας, ὅτε ἀντήχησεν αἴφνης κρότος τουφεκίου καὶ ἤκουσθη σφαιρὰς συριγμὸς. Αἱ κεφαλαὶ ὅλοι ἐστράφησαν διὰ μιᾶς πρὸς

τὰ ὀπίσω καὶ εἶδομεν ὑψηλά, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, πρὸς τὰ δεξιὰ μας, τέσσαρας ἀνδρῶν μορφάς. — Ἄλλοιμονοι! οἱ Τοῦρκοὶ ἐπλάκωσαν!

Θεὲ μου! Ὅποιον τρόπον ἔφερεν εἰς τὴν ἀκτὴν ἡ ἀπροσδόκητος ἐκείνη τῶν διωκτῶν μας ἐμφάνισις! Δύο, τρεῖς τουφεκισμοὶ ἐκ νέου ἀντήχησαν. Ὁ ὄμιλος τῶν προσφύγων ἐσκορπίσθη, καὶ ἐτρέξαμεν ὅλοι εἰς τοῦ λόφου τὰς ὑπωρείας, ὅπως προφυλαχθῶμεν ὑπὸ τῶν βράχων τὰς ἐξοχάς. Οἱ τέσσαρες ναῦται μόνοι ἔμειναν εἰς τὴν ἄκραν τῆς θαλάσσης, καὶ ὑψώσαντες τὰ ὄπλα ἐσκόπευσαν καὶ ἐπυροδόλησαν διὰ μιᾶς καὶ οἱ τέσσαρες. Οἱ Τοῦρκοὶ ἀνωθεν δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὸν χαιρετισμὸν τοῦτον. Ἐφοδῆθησαν ἄρᾳ γε; ἢ μὴ αἱ σφαῖραι τῶν ναυτῶν μας ἐπέτυχον; ἢ μὴ ἦσαν πολυαριθμοὺς σώματος ἐμπροσθοφυλακῆ καὶ ἐπερίμενον ἐπικουρίαν, ὅπως ἐπιπέσωσι καθ' ἡμῶν; Καὶ τότε; τί θὰ γείνωμεν; πῶς θ' ἀνισταθῶμεν;

Ἐν τούτοις ἡ λέμβος ἐπλησίαζεν. Ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῆς παύσεως τῶν πυροβολισμῶν ἐτρέξαμεν ὅλοι πάλιν πρὸς τὴν θάλασσαν. Θὰ προφθάσωμεν ὅλοι νὰ σωθῶμεν; Θὰ φανῶσιν ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ λόφου οἱ Τοῦρκοι;

Προσωρμίζετο σχεδὸν ἐπὶ τῶν βράχων ἡ λέμβος, ὅτε εἶδα τὸν πατέρα μου πλησιάζοντα εἰς τὸν ναύκληρον. Τὸν ἔβλεπα νὰ λαλῆ περιπαθῶς δακτυλοδεικτῶν τὰς ἀδελφάς μου καὶ ἐμέ, ἐνῶ ὁ αὐτῆς ἀπέσυρε τὴν χεῖρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐξῆτει ὁ πατήρ μου νὰ θέσῃ φιλοδώρημα.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν ἡ μήτηρ μου ὄπισθεν μ' ἔλαθεν ἐκ τῆς χειρός. Ἐστράφην πρὸς αὐτήν.

— Λουκῆ μου, πάρε τὰς ἀδελφάς σου καὶ πηγαίνετε μὲ τὴν εὐχὴν μας. Ἀφήσατέ μας εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

Καὶ συγχρόνως ἐναπέθετεν εἰς τὸν κόλπον μου μικρὸν δέμα περιέχον ὅσα κοσμήματα εἶχε δυνηθῆ νὰ περισώ-

ση. Τὴν ἐνηγκαλίσθην καὶ ἐφίλουν τὸν λαϊμόν της καὶ ἔλεγα· — Ὅχι, ὄχι, ὄλοι ὁμοῦ θὰ σωθῶμεν...

Ἐκεῖ, μὲ ἤρπασεν ἐκ τοῦ βραχίονος ὁ πατήρ μου.

— Πήγαινε μὲ τὰς ἀδελφάς σου. Ἐρχόμεθα κατόπιν ἡμεῖς.

Ἡ λέμβος ἦτο ἤδη πλήρης, αἱ δὲ ἀδελφαί μου ἐκάθηγτο ἐντὸς αὐτῆς. Μὲ ὤθησεν ὁ πατήρ μου, μ' ἔσυρεν ὁ ναύκληρος, καὶ πρὶν προφθάσω νὰ λαλήσω ἢ ν' ἀντισταθῶ, εὐρέθη ἐντὸς τῆς λέμβου κ' ἐγώ. Αἱ κῶπαι ἐκινήθησαν ἀμέσως. Ἐστράφην πρὸς τὴν ξηρὰν νὰ ἴδω τὴν μητέρα μου, καὶ ἐνῶ ἐστρεφόμην εἶδα καπνὸν ἐπὶ τοῦ λόφου καὶ νέος τουφεκισμὸς ἠκούσθη. Ἐπὶ τῶν βράχων τὸ πλῆθος συσφιγγετο καὶ οἱ ὀπισθεν ὤθουν τοὺς πρώτους, ἐπιπτον δὲ τινες ἤδη εἰς τὴν θάλασσαν. Μεταξὺ τῶν πιπτόντων βλέπω αἴφνης τὴν μητέρα μου!

Δὲν ἠξερῶ πῶς ἠδυνήθη ν' ἀπλώσω ἐκ τῆς λέμβου τὴν χεῖρα, πῶς ἤρπασεν ἢ μῆτηρ μου τὴν χεῖρά μου, πῶς μία ἄλλη γραῖα ἐκράτει διὰ τῶν δύο χειρῶν τῆς μητρὸς μου τὸ φόρεμα... Ἡ δὲ λέμβος ἐπροχώρει καὶ ἔπλεον αἱ δύο γραῖαι, συρόμεναι ἐκ τῆς χειρὸς μου, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους τὰς ἀνεσύρομεν ἐκ τῆς θαλάσσης. Οὐδ' ἐνθυμοῦμαι πῶς εὐρέθημεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου.

Οἱ τουφεκισμοὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐξηκολούθουν, ἢ δὲ λέμβος ἐπήγαινε καὶ ἤρχετο καὶ τὴν ἔβλεπα ἐκάστοτε ἐπιστρέφουσαν, προσπαθῶν νὰ ἴδω μακρόθεν ἂν ἦσαν ἐντὸς αὐτῆς ὁ πατήρ μου καὶ ἡ Ἀνδριάνα. Εἰς τὸν τελευταῖόν της μόνον ταξείδιον τοὺς εἶδα ἐπὶ τέλους ἐρχομένους.

Ἡμεθα ἤδη πάντες ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ ἡμεθα ἐκατὸν ὀγδοήκοντα ψυχαί! Ἐμετρήθημεν κατόπιν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέτυχον ἀπὸ τοῦ λόφου νὰ ἐλαττώσωσι τὸν ἀριθμὸν μας.

Τὸ πλοῖον ἀνεπέτασε τὰ ἱστία του καὶ ἤρχισε νὰ πλῆη ὑπὸ τὴν ἐλαφρὰν πνοὴν οὐρίου ἀνέμου, ἀλλ' ἦτο εἰσέτι παρὰ τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, ὅτε εἶδομεν τὰ ὑψώματα καλυπτόμενα ὑπὸ Τούρκων. Οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἦσαν τῷ ὄντι ἐμπροσθοφυλακή, ἀλλά, θεῖα χάριτι, ἐβράδυνον οἱ πολλοὶ νὰ ἔλθωσι καὶ ἡμεῖς ἡμεθα σῶσι καὶ ἀσφαλεῖς, οὐδ' ἐφοβοῦμεθα πλέον τὰ ἀπέχοντα ὄπλα των.

Μεταξὺ τῶν ποικίλων τοῦ θίου μου περιπετειῶν δὲν ἔτυχε ποτὲ νὰ ναυαγήσω. Ἡ θάλασσα, μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον, μοὶ ἐφέρθη φιλοφρόνως πάντοτε. Ἄλλ' ὅπῳτῃ ἀναγινώσκω ναυαγίων περιγραφὰς ἀναλογίζομαι τὰς ὤρας καὶ τὰς σκηρὰς τῆς φυγῆς ἐκείνης ἐκ Χίου. Ναυαγοί, βλέποντες ἐκ πλοίου καταποντιζομένου τὴν ἀπέχουσαν παραλίαν, δὲν διέρχονται θεθαίως συγκινήσεις πλέον ἐναγωνίους ὅσων ἡμεῖς τότε διήλθομεν. Ἀλλὰ καταποντισμὸς δι' ἡμᾶς τότε ἢ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἀγωνία, ὡς βράχον δὲ σωτηρίας ἐβλέπομεν τὸ πλοῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἢ μικρὰ λέμβος ἀνὰ ὀλίγους μᾶς μετέφερεν, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι ἐτουφέκιζον ἄνωθεν.

Ὅτε ὅμως εἶδα τὸ πλοῖον ἀπομακρυνόμενον καὶ σώους ἐπ' αὐτοῦ ὄλους τοὺς μεθ' ἡμῶν συγκινδυνεύσαντας, ἠσθάνθη τὴν καρδίαν μου πληρουμένην ὑπὸ χαρᾶς ὅτι ἐσώθημεν. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτόν μου αἶσθημα, στενὸν ἴσως ἐγωῖσμού αἶσθημα. Δὲν ἐσυλλογιζόμην τὴν ὥραν ἐκείνην τοὺς μείναντας εἰς τὴν Χίον, δὲν ἐσκεπτόμην πόσοι δυστυχέστεροι ἡμῶν κρύπτονται εἰσέτι εἰς σπήλαια καὶ ὑπόγεια, ὑποφέροντες τὰ μαρτύρια, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐλυτρώθημεν. Ὅχι· δι' ἐμὲ ἢ Χίος, ὁ κόσμος ὅλος, ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν τοῦ πλοίου μας τὸ πλήρωμα· ἐκεῖ συνεκεντροῦντο τὰ αἰσθήματά μου, ἐκεῖ περιωρίζετο ἡ σκέψις μου.

Ἄλλ' ὅτε τὸ πλοῖον ἐπελαγοδρόμησε, τὰ δὲ παράλια τῆς Χίου ξμειναν μακρὰν ὀπισθεν ἡμῶν, καὶ ἐπῆλθε τάξις τις καὶ ἡσυχία ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ἐνθυμήθη ἄρα ὅτι ἦμην ἄσιτος καὶ ἡσθάνθη ὅτι πεινῶ. Δὲν ἦτο νέα δι' ἐμὲ ἢ τοιαύτη αἴσθησις. Πολλάκις, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν περιπλανήσεών μας, ἡσθάνθη αὐτὸ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης τὸ μαρτύριον. Ποτέ, ἀναγνώστὰ μου, νὰ μὴ σὲ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ πεινάσῃς, ἐκτὸς μόνον ὅταν γνωρίζῃς ὅτι σὲ περιμένει τράπεζα πλήθουσα. Ἄλλὰ νὰ πεινᾷς καὶ νὰ βλέπῃς τοὺς περὶ σὲ ὄχρους ἐκ τῆς ἀσιτίας, καὶ νὰ μὴ βλέπῃς πόθεν νὰ προμηθευθῆς τειμάχιον ἄρτου, καὶ νὰ ἔχῃς ἀνάγκην δυνάμεων διὰ νὰ τρέχῃς, διὰ νὰ περιθάλλῃς ἄλλα ἀδύνατα καὶ ἀγαπητὰ περὶ σὲ ὄντα... ὦ! μόνος ὁ διελθὼν τοιαύτας στερήσεις δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν πικρίαν των!

Ὁ πλοίαρχος δὲν ἐβράδυνε νὰ σκεφθῆ ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην τροφῆς καὶ διέταξε νὰ μᾶς διανείμωσι παξιμάδια. Μᾶς ἐφάνησαν ὡς τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ! Τὰ ἐδέχθημεν εὐλογοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ἀπονέμοντες ἐγκαρδίους εὐχαριστίας πρὸς τὸν πλοίαρχον, καὶ δὲν ἤκουες ἐντὸς ὀλίγου ἢ τὴν χαρμόσυνον μουσικὴν τοσοῦτων πεινασμένων ὀδόντων ἀλεθόντων τὰ σκληρὰ τοῦ πλοίου παξιμάδια.

Ἡ Ἀνδριὰνα μόνη δὲν ἔτρωγεν. Ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, παρὰ τὴν πρύμνην, μὲ τὰ γόνατα ὑψωμένα καὶ τοὺς ἀγκῶνας ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ τὸ μέτωπον ἐντὸς τῶν χειρῶν. Ὁ πλοίαρχος ὑπῆγε πλησίον τῆς προσπαθῶν νὰ τὴν ἐνθαρρύνῃ, ἀλλ' ἔμεινε σιωπηλὴ καὶ ἀκίνητος ἐκείνη, οὐδ' ἀνύψωσε τὴν κεφαλὴν. Ἔθεσα τότε τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου τῆς καὶ ἠθέλησα νὰ τὴν προτρέψω νὰ φάγῃ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ εἶπω πολλά, διότι εἶδα τὰ δά-

κρυα ρέοντα διὰ μέσου τῶν δακτύλων τῆς, καὶ ἐπνίγετο ἢ φωνὴ μου καὶ ἐθολοῦντο οἱ ὀφθαλμοὶ μου.

Ἡ μήτηρ μου ἐκάθητο παρέκει. Ἔδειξα διὰ τῆς χειρὸς τὴν Ἀνδριάναν καὶ μὲ ἐνόησεν ἢ μήτηρ μου, καὶ ἐγερωθεῖσα ἤλθε πλησίον τῆς δυστυχοῦς νέας. Ἐγονάτισεν ἐνώπιόν τῆς, ἐσήκωσε τὰς χεῖράς τῆς ἀπὸ τὸ μέτωπον, ἐσπόγγισε τὰ δάκρυά τῆς, καὶ εἶπε λόγους γλυκεῖς γυναϊκείας παραμυθίας.

Ἀπεμακρύνθη συγκινημένος. Ἰπῆγα εἰς τὴν πρῶραν καὶ ἔβλεπα τὴν θάλασσαν τὴν ὁποίαν ἐσχίζομεν, καὶ τὰ βουὰ τῶν Ψαρῶν ἀντικρὺ μου. Ἡμεθα ἤδη πλησίον τοῦ λιμένος, δὲν ἐβράδυνον δὲ νὰ φανῶσι τὰ πλοῖα, καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ἢ πόλις, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἠγγυροβολήσαμεν.

Τότε πρῶτον τὴν εἶδα τὴν ἡρωϊκὴν νῆσον, ἣτις ἦτο πεπρωμένον νὰ καταστραφῆ, ὡς ἢ Χίος καὶ αὐτή. Ἄλλὰ τὰ Ψαρὰ ἐνέπηξαν εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς Τουρκίας πληγὴν φοβερὰν, ἐνῶ ἐκ τῆς Χίου γόβοι μόνον καὶ στεναγμοὶ ἀντήχησαν. Κατεστράφησαν τὰ Ψαρὰ, ἀλλ' ἀφοῦ πρῶτον ἤναψεν εἰς τὸ πέλαγος ἀθάνατον πυρκαϊὰν ὁ δαυλὸς τοῦ Κανάρη!

Δὲν μᾶς ἐπετρέπη ν' ἀποβῶμεν εἰς τὴν ξηρὰν ἐφοβοῦντο οἱ Ψαριανοὶ μὴ ἀναγκασθῶσι νὰ μᾶς δεχθῶσι. Δὲν ἠδύνατο νὰ φιλοξενήσῃσι πλειοτέρους πρόσφυγας ἐπὶ τῆς νήσου των ἦτο θυσία καὶ τὸ ὕδωρ αὐτό, τὸ ὅποιον μᾶς ἔστειλαν διὰ νὰ μὴ ἀσπλευθῶμεν διψῶντες.

Ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εἰσέτι οὖριος, ὁ δὲ πλοίαρχος ἐβιάζετο ν' ἀναχωρήσωμεν πρὶν αἰφνης μεταβληθῆ. Ἐπρότεινε νὰ μᾶς φέρῃ εἰς Μύκονον, καθότι εἰς Τήνον ἦσαν ἤδη πολλοὶ ἐκ Σμύρνης καὶ Χίου καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων πρόσφυγες, ὁ δὲ τύφος τοὺς παρηκολούθησεν, ἐνῶ εἰς Μύ-

κονον ἦτο ὑγεία καὶ εὐρυχωρία πλειοτέρα. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἐκεῖ κατὰ προτίμησιν νὰ μᾶς φέρωσιν. Ἡμεῖς δὲ ἐπηγαίνομεν ὅπου μᾶς ἔφερον. Τί πρὸς ἡμᾶς ἢ Τῆνος ἢ ἡ Μύκονος; Λιμένα καταφυγῆς ἠθέλομεν, καὶ σκέπη φιλόξενον, ὑπὸ τὴν ὁποίαν νὰ κλίνωμεν τὴν κεφαλὴν, καὶ Τούρκους πλησίον νὰ μὴ ἔχωμεν!

Περὶ ἡλίου δυσμᾶς ἀνειλικύσθη ἡ ἄγκυρα καὶ ἀπεπλεύσαμεν.

Ἡ Ἀνδριάνα ἐν τούτοις ἔμενε τεθλιμμένη καὶ ἄφωνος. Οὐδὲ ἢ εἰς Ψαρὰ ἄφιξις καὶ ἢ ἐκεῖθεν ἀναχώρησις, οὐδ' ἢ γενικὴ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος κίνησις καὶ βοή ἴσχυσαν νὰ τὴν ἀποσπάσωσι τοῦ ληθάργου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐφαίμετο θυθισμένη. Τὰ πάντα ἦσαν ὡς ξένα πρὸς αὐτήν. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς ἦσαν προσηλωμένοι, ἀλλ' ἔβλεπες ὅτι δὲν προσέχουν εἰς ὅ,τι ἠτένιζον. Μελαγχολία ἀνεκλάλητος ἀπεικονίζετο εἰς τὸ βλέμμα, εἰς τὴν στάσιν, εἰς τὴν σιωπὴν τῆς. Ἐὰν τὴν ὠμίλει τις, ὕψωνε βραδέως τοὺς ὀφθαλμούς, ὡς ν' ἀποσπᾶται μετὰ κόπου ἀπὸ τὰς σκέψεις τῆς, καὶ βραδέως καὶ μετὰ κόπου ἀπεκρίνετο. Ἐὰν ἡ μήτηρ μου ἐλάμβανε θωπευτικῶς τὴν χεῖρά τῆς, ἐδέχετο ἀπαθῶς τὴν θωπείαν, ἢ δὲ χεῖρ ἐπιπτεν ἔπειτα βαρεῖα ἐπὶ τῶν γονάτων· καὶ ἀπειμακρύνετο ἡ μήτηρ μου νὰ κρούσῃ τὴν λύπην τῆς. Ποῦ ἢ προτέρα ζωνρότης; ποῦ ἢ ἐνέργεια, ποῦ ἢ φαιδρότης, ἣτις μᾶς ὑπεστήριζε καὶ μᾶς ἐζωογόνοι κατὰ τὰς πρώτας τοῦ διωγμοῦ ἡμέρας! Ἀφ' ἧς ὥρας ἦνοιξε τὴν θύραν εἰς Μεστὰ μὲ τὴν κόμην λυτὴν καὶ τὰ στήθη ἀνοιχτὰ καὶ τὸ φόρεμα σχισμένον, δὲν εἶδα τὸ μειδίσμα οὐδὲ ἤκουσα τὴν εὐθυμον ἐκείνην φωνὴν τῆς. Μόνον τοὺς λυγμούς τῆς ἤκουα ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ σταύλου, καὶ τώρα ἔβλεπα τὸ ἄτονον βλέμμα τῆς καὶ τὰ χεῖλη τῆς βωδᾶ. Ἡ εὐτυχία τῆς ὑπάρξεως τῆς κατεστράφη ὑπὸ

τὰς ἀγρίας χεῖρας ἐκ τῶν ὁποίων διέφυγεν ὅπως μᾶς σώσῃ. Ἡ ἀτιμωτικὴ ἐκείνη ἐπαφὴ ἀπεμάρανε τὸ θαλερὸν τῆς ζωῆς τῆς γόητρον. Τὸ κάλλος ἀπέμενε, ἀλλ' ἄνευ τῆς προτέρας λάμπους πλέον. Ἦτο εἰσέτι ὠραία, ἀλλ' εἶχε τὴν ὠραιότητα τοῦ ἄνθους, τὸ ὁποῖον χεῖρ σκληρὰ ἀπέκοψε τοῦ στελέχους καὶ τὸ ἔρριψε κατὰ γῆς ἀφοῦ τὸ ἔθλιψε.

Τὸ δὲ πλοῖον ἔσχιζε τὰ κύματα. Ἡ ἀπόστασις καὶ τὸ προβαῖνον σκότος ἀπέκρυψαν βαθμηδὸν τῆς Χίου καὶ τῶν Ψαρῶν τὰ βουνά, μόλις δὲ ὡς νέφη μεμακρυσμένα διεκρίνοντο ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος αἱ γραμμαὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπλέομεν.

Καὶ ἐπῆλθεν ἡ νύξ ἀσέληνος καὶ σκοτεινὴ, ὃ δὲ ἄνεμος ἔπνεεν οὐριος, καὶ ἔτρεχε τὸ σκάφος καὶ ἐγόγγυζεν ἢ θάλασσα. Ὁ κάματος, καὶ τὸ σκότος, καὶ τῆς ἀσφαλείας ἢ συναίσθησις, καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν παρελθουσῶν συγκινήσεων, καὶ τὸ ψῦχος τῆς νυκτός, καὶ τῶν κυμάτων ὃ ῥόχθος, τὰ πάντα ὁμοῦ ἐδάμασαν τοὺς ἐπὶ τοῦ καταστρώματος συνεσφιγμένους φυγάδας, καὶ ἐπροσπάθησεν ὅπως ἕκαστος ἠδύνατο νὰ σκεπασθῇ, καὶ ἔκρυψαν αἱ μητέρες τὰ τέκνα εἰς τὴν ἀγκάλην, οἱ δὲ γέροντες ἔκλιναν τὴν λευκὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν σανίδων τοῦ πλοίου, καὶ ἔπαυσαν αἱ ἡμιλίαι, καὶ δὲν ἤκουες ἢ τὴν βοὴν τοῦ κύματος σχιζομένου ὑπὸ τὴν πρῶραν, καὶ τὸ τρίξιμον τοῦ σκάφους, ὅτε ὃ ἄνεμος ἀγριεῦων ἔκλινε πρὸς τὴν θάλασσαν τοὺς ἰστούς.

Ἐγὼ δὲν ἐκοιμώμην. Ἐκαθήμεν στηρίζων τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ ἰστοῦ καὶ ἔβλεπα τὰ νέφη καὶ τοὺς ἀνά μέσον τῶν νεφῶν φαινομένους ἀστέρας, ὃ δὲ νοῦς μου ἦτο ὄλος εἰς τὴν Ἀνδριάναν. Ἐνθυμούμην σκηνᾶς τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας· ἐνθυμούμην ὅτε μᾶς ἦνοιξε τὴν θύραν

ἐπιστρέφοντας ἐκ Σμύρνης, καὶ τὴν χαρὰν ἣτις τότε ἐπλημμύρησε τὴν καρδίαν μου, ὅτε μετὰ τοσοῦτων ἐτῶν ἀπουσίαν τὴν ἐπανεῖδα· ἐνθυμούμην ἕνα σωρὸν περιστατικῶν τῶν τελευταίων δυστυχῶν ἐπὶ τῆς Χίου ἡμερῶν, ἣ δὲ μορφή της συνείχετο μὲ τὰς ἀναμνήσεις μου πάσας, καὶ ἡ φωνὴ της, ἡ φαιδρὰ της φωνῆ, μοῦ ἐφαίνετο ἀντηχοῦσα εἰς τὰ ὠτά μου.

Καὶ παρήρχοντο αἱ ὥραι. Ἄλλ' ἡ γενικὴ ἐπὶ τοῦ πλοίου ἡσυχία καὶ ἡ μονότονος τῆς θαλάσσης βοή, καὶ τοῦ σκάφους ἡ κίνησις ἤρχιζον βαθμηδὸν νὰ ἐπενεργῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀπηυδημένου μου σώματος. Χωρὶς ἐντελῶς νὰ κοιμῶμαι, ἤρχιζον ἤδη αἱ σκέψεις μου νὰ λαμβάνωσιν ὄνειρων μορφήν, ὅτε ἐξαίφνης ἀκούω ἤχον βαρὺν σώματος πίπτοντος ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ τρόμου συγχρόνως κραυγᾶς:

—Ἐπесе εἰς τὴν θάλασσαν! Ἐπесе εἰς τὴν θάλασσαν!

Εὐρέθην διὰ μιᾶς εἰς τὴν πρύμνην. Ἡ Ἀνδριὰνα δὲν ἦτο εἰς τὴν θέσιν της. Οἱ δ' ἐπιβάται σκύπτοντες ἀπὸ τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου ἔβλεπον τὴν θάλασσαν, καὶ αἱ γυναῖκες ἔκραζον:

—Ἐπесе εἰς τὴν θάλασσαν! Σώσατέ την!

Ὁ πλοίαρχος διέταξε νὰ χαλαρώσωσι τὰ ἱστία. Ἐκόπη τοῦ πλοίου ὁ δρόμος, καὶ ἡ λέμβος κατεβιδάσθη. Ἄλλ' ὁ ἄνεμος ἔπνεε δυνατὸς καὶ εἴχομεν ἤδη ἀφήσει ὀπίσω τὸ ἄγνωστον ἐκεῖνο σημεῖον, ὅπου ἠκούσθη ὁ ἀπαίσιος ἤχος, ὅπου ἡ Ἀνδριὰνα ἐρρίφθη εἰς τὸ πέλαγος.

ᾠ! ποτὲ δὲν ἐμίσησα τοὺς Τούρκους ὅσον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν!

Ἐπήδησα ἐντὸς τῆς λέμβου πρὶν ἢ δυνηθῆ ὁ πλοίαρχος νὰ μ' ἐμποδίση. Οἱ ναῦται ἐκωπηλάτουں διαίως. Ἰπήγομεν ὀπίσω. Ἐσιωπῶμεν προσέχοντες μὴ ἀκούσωμεν

τὴν φωνὴν της. Ἐκράζομεν δυνατὰ διὰ ν' ἀκουσθῶμεν. Τίποτε! Ἐβλέπομεν εἰς τὸ σκότος μὴ διακρίνωμεν μορφήν τινα ἐπὶ τῶν κυμάτων. Τίποτε! Τίποτε!

Ἐκεῖ, λευκὴ τις σκιά ἐπὶ τῶν ὕδάτων ἐπέσυρε τὸ βλέμμα μου. Τὴν δεικνύω πρὸς τοὺς ναύτας. Κωπηλατοῦμεν, πλησιάζομεν. Ἦτο ὁ λευκὸς τῆς Ἀνδριάνας κεφαλόδεσμος. Ἐμείναμεν ὥραν πολλήν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐφαίνετο, δὲν ἠκούετο τίποτε, ἐκ δὲ τοῦ πλοίου ὁ πλοίαρχος ἔκραζε νὰ ἐπιστρέψωμεν.

Ἐπεστρέψαμεν. Ἐκράτουں εἰς χεῖρας τὴν λευκὴν ὀθόνην, τὴν ὀθόνην ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν ἔσυρα καὶ ἐλύθη ἡ κόμη της, ὅτε ἐπιστρέφων ἐκ Σμύρνης εἶδα πρώτην τὴν Ἀνδριάναν, εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας μας. Ἡ ὀθόνη ἐκείνη ἔμεινε, τὸ μόνον λείψανον, μόνον μνημόσυρόν της! Τὴν ἐκράτησα ἔκτοτε, καὶ τὴν ἔχω εἰσέτι, καὶ τὴν διατηρῶ ὡς ἱερὸν κειμήλιον, ὡς προσφιλὲς ἐνθύμημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Οτε καθήμενος ἐπὶ τῶν ἀναπαυτικῶν ἐπίπλων τῆς ἐν Λογδίνῳ οἰκίας μου, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς οἰκογενείας μου, πλησίον τοσούτων συγγενῶν καὶ συμπολιτῶν μου εὐτυχούντων — ὅτε, ἐν μέσῳ τῆς ἀγέσεως καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ παρόντος, ἀναπολώ τὰ παρελθόντα, καὶ συγκρίνω τὴν περικυκλοῦσαν τὸν φθίνοντα βίον μου γαλήνην πρὸς τὰ θάσανα καὶ τοὺς κινδύνους καὶ τὰς στερῆσεις τῆς πολυκυμάντου ἐκείνης ἐποχῆς, ἀπορῶ ἐγὼ αὐτὸς πῶς διήλθομεν καὶ πῶς ἠδυνήθημεν πάντες νὰ ὑποφέρωμεν τὰ τοσαῦτα δεινά, καὶ πῶς ἐπὶ τέλους ἐξήλθομεν μὲ σώας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τὰς δυνάμεις ἐκ τῶν σκληρῶν ἐκείνων δοκιμασιῶν.

Συχνάκις μοῦ φαίνονται ὡς ὄνειρον αἱ ἀναμνήσεις τῆς νεότητός μου, ὡς μῦθος ἡ γενικὴ συμφορὰ, ἐντὸς τῆς ὀποίας ἠνδρώθην. Διότι ἦσαν κοινὰ τὰ παθήματα καὶ κοινή ἡ κατὰ τῆς εἰμαρμένης πάλη, καὶ ἐπὶ ἔτη ὄλα ἔζησα θλέπων περὶ ἐμὲ τὴν κακοδαιμονίαν ὑπὸ πάσας αὐτῆς τὰς φάσεις.

Οὐδ' ἤμεθα ἡ οἰκογένειά μου καὶ ἐγὼ τῶν δυστυχεστέρων ἐντὸς τῆς γενικῆς ἐκείνης δυστυχίας. Ἄπ' ἐναντίας. Ναι μὲν, ἐδιώχθημεν καὶ ἡμεῖς, ἐκινδυνεύσαμεν, ἀπωλέσαμεν τὰ πάντα, ἀλλ' εὕρισκόμεθα τοῦλάχιστον ὁ-

λοι ὁμοῦ σῶοι, ἐπὶ ἐλευθέρων χωμάτων, καὶ μόνον τῆς δυστυχοῦς Ἀνδριάνας ὁ θάνατος διέσπασε τὸν οἰκογενειακὸν κύκλον μας. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ πλοίου τὸ ὅποῖον ἐκ Χίου μᾶς ἔσωσε, καὶ εἰς Μύκονον ἦδη, καὶ κατόπιν εἰς Τήνον, καὶ βραδύτερον ὅπου τῆς Ἑλλάδος μᾶς ἔφερον οἱ πλάνητες πόδες μας, πανταχοῦ εὔρομεν πολλοὺς ἄλλους πολὺ πλέον ἀξιοθρηνήτους ἡμῶν.

Ἐνόσῳ ἐμένομεν εἰς Χίον, ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκυλινδούμεθα, δὲν ἐγνωρίζομεν τὰ καθέκαστα τοῦ γενικοῦ ἐκείνου μαρτυρολογίου. Ἐκαστος τότε ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ δὲν εἶχε τὸν καιρὸν οὔτε περὶ ἄλλων νὰ ἐρωτᾷ, οὔτε περὶ ἑαυτοῦ νὰ λαλῇ. Ἄλλ' ὅτε ἐστηρίξαμεν εἰς τὴν χεῖρα τὴν κεφαλὴν ἄνευ τοῦ φόβου ρομφαίας σειομένης ἄνωθεν τῆς, ὅτε ἐκαθήσαμεν ὑπὸ τὴν σκέπην ξένης θύρας, τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο φόβος νὰ μαυρίσῃ Τούρκου σικιά, καὶ εἶδεν ἕκαστος ἡμῶν τὴν λύπην του ζωγραφισμένην εἰς τοῦ γείτονός του τὴν παρουσίαν, τότε ἤρχισε νὰ ἐρωτᾷ καὶ νὰ μανθάνῃ ὁ εἰς τοῦ ἄλλου τὰ πάθη καὶ νὰ ἐρευνᾷ περὶ συγγενῶν καὶ φίλων ἀπόντων.

Ποσάκις ἀπηύθυνα ἐρωτήσεις κ' ἐγὼ ματαίας! Ποσάκις, ἀναπολῶν τὴν τελευταίαν εἰς τὸ παρεκκλήσιον συνάθροισίν μας, ἐπροσπάθησα ν' ἀνιχνεύσω τὴν τύχην τῶν ἀποτελούντων τὸν κύκλον ἐκείνον προσώπων. Ἄλλ' οὐδὲν ἐμάνθανα ἐρωτῶν. Ἐνθυμούμην πρὸ πάντων τὴν μικρὰν Δέσποιναν, καὶ τὸν τελευταῖον περίπατόν μας, καὶ τὰ πικρὰ προαισθήματα καὶ τὰ ἡσυχὰ δάκρυά της, ἐνόμιζα δὲ ὅτι ἀκούω εἰσέτι τὴν γλυκεῖαν παιδικὴν φωνήν της: Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου, θὰ τὸν σκοτώσουν!

Πόσα ὁμως ἄλλα ἤκουσα τότε σπαραξικάρδια ἐπεισόδια τῶν αἱματηρῶν ἐν Χίῳ σελίδων τῆς ἑλληνικῆς ἱστο-

ρίας, πόσας ἄλλας φοβερὰς σκηναὺς τῆς ἀπεράντου ἐκείνης τραγωδίας! Ἐκάστη οἰκογένεια εἶχεν Ἰλιάδα συμφορῶν. Πολλοὶ εἶδον σφαζομένους πρὸ αὐτῶν τὸν πατέρα, τὸν υἱόν, τὸν σύζυγον. Πολλὰ τέκνα ὄρφανὰ περισυναχθέντα ὑπὸ ἀγνώστων ἔκλαιον τὰς αἰχμαλωτισθείσας μητέρας των. Πολλαὶ μητέρες ἀνεζήτουν εἰς μάτην τὰ τέκνα των. Αἱ δὲ σκληραὶ τοῦ παρελθόντος ἀναμνήσεις, καὶ οἱ θρήνοι ἐπὶ τῇ σφαγῇ ἢ τῇ αἰχμαλωσίᾳ ὄντων προσφιλῶν, καὶ ὁ ἐκπατρισμός, καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀβεβαιότης, καὶ ἡ σπάνις τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, ἀπετέλουν φρικτὴν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς συμφορᾶς. Καὶ ὁμως τὴν διήλθομεν καρτερικῶς οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπαλαίσαμεν κατὰ τῆς κακῆς τύχης, καὶ ἐξήλθομεν νικηταὶ τῆς πάλης!

Ὅταν οἱ νεώτεροι, οἱ γεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες ἐν ἡμέραις ἀγαθαῖς, βλέπωσι τοὺς γέροντας ἡμᾶς ἀκμαίους εἰσέτι καὶ εὐθύμους, διαστάζουσιν ἴσως νὰ πιστεῦσασιν ἀκούοντες τῆς νεότητός μας τὰ παθήματα. Μετ' ὀλίγα δ' ἔτη, ὁπότεν ἐκλείψῃ ἡ γενεὰ τοῦ ἀγῶνος, καὶ διακοπῇ τῶν προφορικῶν παραδόσεων ἢ μνημόνευσις, δυσκόλως οἱ ἔγγονοι ἡμῶν θὰ φαντάζονται διὰ πόσων θυσιῶν καὶ θασάνων ἐπληρώθη ἡ ἰδικὴ των εὐημερία καὶ τοῦ ἔθνους ἢ ἀναγέννησις. Διὰ τοῦτο εὐχομαι ὥστε πολλοὶ τῶν ἐπιζώντων γερόντων νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμά μου, γράφοντες τὰ ἀπομνημονεύματά των.

Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἀτόμων ἀποτελεῖται ἡ τοῦ ἔθνους, τὴν δὲ ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας δὲν συγκροτοῦν τὰ κατορθώματα μόνον τῶν ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης προμάχων τῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ διωγμοὶ καὶ αἱ σφαγαὶ καὶ αἱ ἀτιμώσεις τῶν ἀόπλων καὶ ἀσθενῶν, καὶ ἡ ἐγκαρτέρησις αὐτῶν ἐν τῇ δυστυχίᾳ, καὶ ἡ εἰς τὸν Θεὸν πεποίθησις ἧτις ἐνίσχυσε καὶ ἐν τέλει ἐπραγματοποίη-

σεν, ἔστω καὶ ἐν μέρει, τὰς περὶ καλλιτέρου μέλλοντος ἐλπίδας των. Ἄς εὐλογῶμεν ἐπὶ τούτῳ τὸν Θεὸν καὶ ἄς ἀποθάνωμεν οἱ γέροντες ἡμεῖς μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἐκπληρωθῶσιν εἰς τὸ μέλλον ὀλόκληροι αἱ ἔθνικαὶ ἡμῶν εὐχαί. Ἄλλ' εἴθε νὰ μὴ ἐπιφυλάσσωνται εἰς τὰς νεωτέρας τῶν Ἑλλήνων γενεὰς αἱ δοκιμασίαι, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ὑπέστημεν. Εἴθε τὰ ἰδικὰ μας μαρτύρια νὰ θεωρηθῶσιν ἀρκοῦσα καὶ διὰ τὸ μέλλον πληρωμὴ εἰς τῆς εἰμαριμένης τὸ βιβλίον!

Ἐνῶ γράφω ταῦτα ἐπισωρεύονται πυκναὶ εἰς τὴν ψυχὴν μου αἱ ἀναμνήσεις, καὶ διέρχονται ἀλλεπάλληλοι διὰ τῆς φαντασίας μου αἱ περιπέτειαι τῆς καταστροφῆς. Κλείω τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ βλέπω ἐνώπιόν μου τοὺς δυστυχεῖς τῆς ἐξορίας συντρόφους, καὶ ἀκούω τὰς διηγήσεις των, καὶ ἀντηχοῦν εἰς τὰ ὦτά μου οἱ στεναγμοὶ των, καὶ ρέουν τὰ δάκρυά των, καὶ συσφίγγονται ἀπηλπισμέναι αἱ χεῖρές των!

Πεντήκοντα ἔτη παρήλθον ἔκτοτε, τοὺς δὲ πλείστους αὐτῶν ἐκάλυψε τὸ χῶμα. Μένουν ὅμως εἰσέτι ἱκανοὶ ὅπως συνδέωσι τὸ παρελθὸν μετὰ τοῦ παρόντος. Ἡδυνάμην ἐνταῦθα νὰ τοὺς ὀνομάσω. Ἡδυνάμην νὰ ὑποδείξω τὴν γραῖαν ἐκείνην ἀρχόντισσαν, ἥτις, κρύπτουσα ὑπὸ ράκη τὸ κάλλος τῆς, περιῆλθε τότε ὡς ἐπαίτις τὰ ἐνδότερα τῆς Ἄνατολῆς πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ τέκνου τῆς· καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἐλυπήθη, καὶ ἐπέστρεψε μὲ τὸ τέκνον τῆς εἰς τὴν ἀγκάλην.

Ἡ δὲ ἄλλη ἐκείνη γραῖα, μήτηρ ἤδη ἐντίμων τῆς Ἑλλάδος πολιτῶν, ἤρπάγη τότε εἰς τῆς νεότητος τὰ πρόθυρα, καὶ διῆλθε δύο ἔτη ἐντὸς Τουρκικοῦ χαρμεῖου, μόλις ἐξαγορασθεῖσα πρὸ τῆς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπιστροφῆς τοῦ Τούρκου συλητοῦ τῆς.

Ἄλλὰ τίς ἐκ τῶν γερόντων συμπολιτῶν μου δὲν ἔχει νὰ διηγηθῆ περιπετείας, ὑπερβαίνουσας συχνάκις κατὰ τὴν δραματικότητα ὅ,τι ἡ γόνιμος μυθογράφου φαντασία δύναται νὰ συλλάβῃ; Προχθὲς ἔτι εἰς ἐξ αὐτῶν ἔλεγεν ἐνώπιόν μου πῶς δεκαετῆ τότε τὸν εἶχεν αἰχμάλωτον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χίτος Τοῦρκος, τὴν δὲ ἡμέραν τῆς ἀπαγχονίσεως τῶν ὀμήρων τὸν ἔφερεν ἐκ τῆς χειρὸς εἰς τὸν δρόμον, ὅπως ἴδῃ διαβαίνουσαν τὴν πομπὴν τῶν μαρτύρων ἐκείνων· μεταξὺ δὲ τῶν ἀγομένων εἰς τὸ μαρτύριον ἦτο ὁ πατήρ του· καὶ τὸν εἶδε τὸν πατέρα του, καὶ ἀποσπασθεὶς ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Τούρκου ἐχύθη εἰς τὰς πατρικὰς ἀγκάλας· ὁ δὲ πατήρ ἤρπασε τὸν υἱόν, τὸν ἔθλιψεν ἐπὶ τοῦ στήθους, τοῦ ἔδωκεν ἕνα ἀσπασμόν, ἕνα μόνον, καὶ ἀποθέσας αὐτὸν κατὰ γῆς τὸν ἔσπρωξε μακρὰν του, ὡσεὶ φοβούμενος μὴ συμπεριληφθῆ τὸ τέκνον εἰς τοῦ πατρὸς τὴν καταδίκην! Ἐξηγοράσθη κατόπιν τὸ ὄρφανὸν τέκνον, ἀλλ' ὁ τελευταῖος ἐκείνος τοῦ πατρὸς ἀσπασμὸς οὐδέποτε παρ' αὐτοῦ ἐλησμονήθη. Καὶ ἦσαν ὕγροι τοῦ γέροντος οἱ ὀφθαλμοί, ἡ δὲ φωνὴ του ἔτρεμεν ἐνῶ διηγεῖτο ταῦτα.

Ἄλλ' ἡ πρόθεσίς μου δὲν εἶναι ν' ἀφηγηθῶ τῶν ἄλλων τὴν ἱστορίαν. Δὲν ἠδυνάμην ὅμως, γράφων τὰ κατ' ἐμέ, νὰ μὴ ἀναμνησθῶ τῆς γενικῆς τότε περὶ ἡμᾶς συμφορᾶς. Ὅλοι ὁμοῦ συνεπάσχομεν, ὁ δὲ σύνδεσμος τῆς δυστυχίας καὶ ὁ ἀγὼν τῆς αὐτοσυντηρήσεως ὑπεστήριζον τὴν ἀμοιβαίαν καρτερίαν καὶ, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, μᾶς ἐνεψύχωσαν.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας ἡμεθα ὡς ζαλισμένοι, καὶ οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ τῆς αὔριου. Αἱ συγκινήσεις τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς σωτηρίας ἦσαν πρόσφατοι εἰσέτι, ἡ δὲ πρόθυμος τῶν Μυκονίων φιλοξενία καὶ τὰ ὀλίγα περισωθέντα χρήματα ἐξήρκουν πρὸς συντήρησίν μας. Ἄλλὰ τὰ

χρήματα ταχέως ἐξηγλήθησαν, οἱ δὲ πτωχοὶ νησιῶται δὲν ἠδύναντο θεβαίως νὰ μᾶς διατρέψωσιν. Ἦτο γενικὴ ἢ πενία τότε καὶ μεγάλη ἢ ἀχρηματία. Ἐνθυμοῦμαι, ἀφοῦ ἐδαπανήθη καὶ τὸ τελευταῖον φλωρίον μας, τὰς ματαίας προσπαθείας μου πρὸς πώλησιν ἐνδὸς δακτυλιδίου τῆς μητρός μου. Μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθην εἰς Σπέτσας βραδύτερον νὰ εὔρω ἀγοραστήν ἕνα ἐκ τῶν εὐπορωτέρων ἐκεῖ προκρίτων. Καὶ ὁ ἄνθρωπος θεβαίως τὸ ἠγόρασε διὰ νὰ μᾶς συνδράμη εἰς ὥρας θρήνων καὶ ὄδυρων. Ὁ ἔχων τότε χρήματα δὲν ἠγόραζε κοσμήματα οὔτε πρὸς χρῆσιν του, οὔτε κερδοσκοπίας χάριν.

Θαῦμα μοῦ φαίνεται εἰσέτι πῶς ἐν τῇ μέσῃ τῆς ἀνεχειᾶς ἐκείνης κατωρθώσαμεν βαθμηδὸν νὰ ἐξεύρωμεν πόρους καὶ νὰ δημιουργήσωμεν ἐμπόριον. Ὅσοι προσέφυγον εἰς Ρωσσίαν ἢ Ἰταλίαν ἢ ἀλλαχοῦ, ἐντὸς κοινωπιῶν εὐπορουσῶν, δὲν εἶχον ν' ἀντιπαλαίσωσι πρὸς ὁμοίας δυσκολίας, ὅπως διὰ τοῦ ἰδρωτός κερδίζωσι τὸν ἐπιούσιον ἄρτον. Ἄλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁποῖαν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁ κόπος ἀξίαν, ὅτε πάντες ἦσαν πένητες καὶ πειναλέοι;

Καὶ ὅμως ἐζήσαμεν! Ἄλλὰ πῶς ἐζήσαμεν; Πρὸ δύο ἐβδομάδων συνώδευσα εἰς τὸν τάφον τὸν νεκρὸν γέροντος φίλου μου· τὸν βαθύπλουτον τοῦτον ἔμπορον, ὅστις ἀφῆκεν ἑκατομμύρια εἰς τοὺς κληρονόμους του, τὸν ἐνθυμοῦμαι πωλοῦντα πλακούντια εἰς τὰς ἀμόρφους ἔτι ὁδοὺς τῆς Σύρου· τὰ δὲ πλακούντια τὰ κατεσκευάζεν ἢ ὠραία σύζυγός του, κόρη μιᾶς τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Χίου οἰκογενειῶν. Καὶ μὴ ἦσαν εἰς θέσιν καλλιτέραν οἱ ἀγοράζοντες τὰ πλακούντια των;

Ἄλλὰ καὶ πάλιν ὁ κάλαμός μου πλανᾶται. Προτρέχω τῆς σειρᾶς τῆς διηγῆσεώς μου.

Δύο ἢ τρεῖς ἐβδομάδας μετὰ τὴν εἰς Μύκονον ἄφιξίν

μας ἠρχίσαιμεν νὰ σκεπτώμεθα σπουδαίως μετὰ τοῦ πατρός μου περὶ τοῦ πρακτέου, διότι ἔπρεπεν ὅπως δήποτε νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς διατροφήν τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἐργασία μας ἦτο τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ, ὅσα ταπεινὸν καὶ ἂν ὑποτεθῆ, ἐμπόριον ἄνευ κεφαλαίου δὲν αὐτοσχεδιάζεται. Ποῦ δὲ χρήματα; Τὰ ὀλίγα τῆς μητρός μου κειμήλια δὲν ἐχρησίμευον· τὰ ὑπὸ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας ταφέντα, καθ' ὃ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, ἠδύναντο εὐκολότερον νὰ ἐξαργυρωθῶσιν, ἀλλὰ δὲν τὰ εἶχομεν· τὰ ἐντὸς τοῦ Χανίου τῆς Σμύρνης ἐμπορεύματα καὶ τὰ ἐκεῖ ἀσύνακτα χρέη οὔτε τὰ ἐσυλλογιζόμεθα πλέον· τὰ εἰς Χίον κτήματα τίς οἶδε ποῖος Τοῦρκος τὰ ἐχαίρετο. Δὲν εἶχομεν τίποτε! Εἰς μάτην ὁ πατήρ μου ἦνοιγε καὶ ἐδίπλωνε τὰ ὀλίγα ἔγγραφα ὅσα εἶχεν εἰς τὸ θυλάκιόν του.

Μεταξὺ τῶν ἔγγράφων τούτων ἦτο μία ἐκ Βενετίας ἐπιστολή, ληφθεῖσα τὴν προτεραίαν τῆς ἐκ Σμύρνης ἀναχωρήσεώς μας. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀνήγγελλε τὴν φόρτωσιν δύο κιβωτίων σκούφων ἐπὶ πλοίου Ἀγγλικοῦ, μέλλοντος εἰς πολλοὺς πρὸ τῆς Σμύρνης λιμένας νὰ προσορμισθῆ. Τὴν φορτωτικὴν ἔστειλεν ἐκ Χίου ὁ πατήρ μου εἰς φίλον του ἔμπορον εἰς Σμύρνην, Ἰόνιον καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπήκοον Ἀγγλον, ἀλλ' οὐδ' ἀπόκρισιν του ἐλάθομεν ποτε, οὐδ' ἐσκέπτετο πλέον ὁ πατήρ μου περὶ σκούφων. Ἡ ἐκ Βενετίας ἐπιστολὴ τοὺς ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην μου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἐκείνων κιβωτίων ἐθεμελίωσα μέγα οἰκοδόμημα ἐλπίδων καὶ σχεδίων.

— Δὲν βαρύνεσαι; ἔλεγεν ὁ πατήρ μου. Ἄν περιμένῃς ἀπ' ἐκεῖ νὰ σκουφωθῆς, περιπάτει ἀσκεπῆς ἀπὸ τώρα.

— Ἄς δοκιμάσωμεν, ἀπεκρινόμην· τί χάνομεν γράφοντες;

Ἐγραφα λοιπὸν πρὸς τὸν ἐν Σμύρνη φίλον καὶ ὑπέ-

γραφεν ὁ πατήρ μου τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας τὸν παρεκάλουν ν' ἀποστείλῃ τοὺς σκούφους πρὸς τὸν ἐν Μυκόνῳ Ἄγγλον ὑποπρόξενον. Ὁ ἀγαθὸς Μυκόνιος, ὅστις ἀντιπροσώπευε τὴν Ἀγγλίαν φέρων ἐπὶ κεφαλῆς χρυσοστόλιστον κασκέτον, ὑπεσχέθη νὰ στείλῃ εἰς Σμύρνην τὴν ἐπιστολήν καὶ νὰ καταβάλῃ πᾶσαν περὶ τῶν σκούφων φροντίδα. Ὁ πατήρ μου ἐμειδία δυσπιστῶν, οὐδ' ὑπῆρχε τῷ ὄντι πολλή πιθανότης, μετὰ τοσούτου χρόνου παρέλευσιν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκείνης ἀνεμοζάλης καὶ τῆς παντελοῦς σχεδὸν διακοπῆς τῶν δυσκόλων τότε συγκοινωνιῶν, νὰ ἐπιτύχῃ ἢ ἀπόπειρά μου.

Ὅπως δῆποτε, δὲν ἠδυνάμεθα βεβαίως νὰ ζήσωμεν περιμένοντες τὴν ἔκδοσίν της, καὶ ἀπεφασίσαμεν, ὡς μόνον καὶ τελευταῖον καταφύγιον, νὰ προσφέρωμεν τὰς ἐκδουλεύσεις μας εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅχι ὡς πολεμισταί, ἐννοεῖται, ἀλλ' ὡς ὑπάλληλοι, ὡς γραμματικοί, καθὼς ἔλεγον τότε. Ἐπρεπε πρὸς τοῦτο νὰ μεταβῶμεν εἰς Ναύπλιον, ἢ μᾶλλον εἰς Ἄργος, ὅπου ἤδρευεν ἡ Κυβέρνησις. Ἄλλ' ἐὰν ἀπετυγχάνομεν; Ἐὰν ἀπερρίπτετο ἡ προσφορά μας; Μετὰ πόσων ἄλλων ἠθέλομεν ἄρᾳ γε εὐρεθῆ εἰς συναγωνισμόν, εἴτε ἰκανωτέρων, εἴτε ἐχόντων προστασίας καὶ συστάσεις, τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐστερούμεθα; Ταῦτα σκεπτόμενοι, καὶ ζητοῦντες γνώμας καὶ πληροφορίας, κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπάγωμεν εἰς Ἄργος, ἐφωδιασμένοι μὲ συστατικὴν πρὸς τὸν Θεόδωρον Νέγγρην, ὅστις ἦτο ἀρχιγραμματεὺς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου, ἔθεωρεῖτο δὲ ὡς κέντρον καὶ ψυχὴ τῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι τοιαύτην συστατικὴν ἠδύνατο νὰ μᾶς προμηθεύσῃ ὁ φίλος τοῦ Νέγγρη Γεώργιος Μαυρογένης, διαμένων τότε εἰς Τῆνον.

Πρὸ ἐτῶν πολλῶν, μετὰ τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ με-

γάλου διεριμηνέως Μαυρογένη, ὁ υἱὸς τοῦ οὗτος καὶ ἡ ἀδελφή του κατέφυγον εἰς Χίον, εἰς τρυφερὰν ἔτι ἡλικίαν ἀμφότεροι, καὶ ἔζων ἐκεῖ, πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου μου, ὅπου συχναίοντες συνεδέθησαν διὰ παιδικῆς φιλίας μετὰ τῆς μητρὸς μου. Ἐκτοτε ἀνεχώρησαν, ἀλλ' ἡ μήτηρ μου δὲν τοὺς ἐλησμόνησε, κρίνουσα δὲ ἐκ τῶν ἰδίων αἰσθημάτων μὲ παρεκίνει νὰ μεταβῶ εἰς Τῆνον καὶ νὰ ζητήσω ἐπ' ὀνόματί της τὴν προστασίαν τῶν φίλων της. Ἐδίσταζα καὶ ἐταλαντευόμην. Πῶς νὰ παρουσιασθῶ, ἔλεγα· δὲν γνωρίζουν τὸ πατρικὸν μου ὄνομα. Ἐνθυμοῦνται ἄρᾳ γε τὸ τῆς μητρικῆς μου οἰκογενείας μετὰ τοσούτων ἐτῶν παρέλευσιν; Καὶ ἂν τὸ ἐνθυμοῦνται, θὰ μὲ ἀναγνωρίσωσι, θὰ μὲ ὑποδεχθῶσιν ὡς παλαιᾶς φίλης υἱόν; Ἄλλ' αἱ προτροπαὶ τῆς μητρὸς καὶ ἡ ἀνάγκη ἐνίκησαν τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν δειλίαν μου, καὶ ἐπιβίβασθεις εἰς μικρὸν Μυκόνιον πλοιάριον ἀφίχθην μίαν ἐσπέραν εἰς Τῆνον.

Ὅτε ἀπέβην εἰς τὴν παρὰ τὸν αἰγιαλὸν μικρὰν πλατείαν, ἦτο ἤδη νύξ. Δὲν εἶχα ποῦ νὰ ζητήσω φιλοξενίαν. Ἐκεῖ ἐπὶ τῆς πλατείας εἶδα καφενεῖον ἀνοικτόν. Ἐζήτησα καὶ ἔλαθα τὴν ἄδειαν νὰ διανυκτερεύσω ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ κατέλαθα εἰς τὸ βάθος τοῦ μίαν σανίδα, ἀποτελοῦσαν κάθισμα, διὰ νὰ κοιμηθῶ. Ἀλλὰ ποῦ ὕπνος; Τὸ καφενεῖον ἐγέμισεν ἐντὸς ὀλίγου Τηνίων εὐθυμούντων, καὶ εἶχομεν ὅλην τὴν νύκτα μουσικὴν, ἄσματα καὶ εὐωχίαν.

Μετὰ πόσης ἀδημονίας διήλθα τὴν ἄγρυπνον νύκτα ἐκείνην! Τοὺς ἐβλεπα καὶ τοὺς ἤκουα ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν μου γωνίαν, καὶ ἡ φαιδρότης των μοῦ ἔφερε δάκρυα, ὁ δὲ ἤχος τῶν ὀργάνων μοῦ ἐνθούμιζεν οἰμωγὰς καὶ θρήνους. Ἐνθυμούμην τὰ δεινὰ μας ἀφ' ὅτου ἡ ἐπαναστάσις

ἐξερράγη και ἠπόρουσαν πῶς εἶχον οὗτοι καρδίαν νά διασκεδάζωσιν!

Ἦτο ἄδικος βεβαίως ἢ κατ' αὐτῶν ὀργή μου, ἢ δὲ ἀπαίτησίς μου ὑπερβολική. Ἦ Τήνος δὲν ἠδύνατο νά βλέπη τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἰδίαν ὡς ἡ Χίος ἔποφιν. Τοῦρκοι ἐκεῖ δὲν ἀπέβησαν, οὐδ' ἦτο φόβος ν' ἀποθῶσι και νά σφάξωσι και νά ἐξανδραποδίσωσιν. Οἱ Τήνιοι ἔμενον ἀνενόχλητοι ἐπὶ τῆς νήσου των και ἀντὶ ἐχθρικῶν σιφῶν ἔβλεπον περὶ αὐτοὺς ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα. Ἦτο δ' εἰσέτι εἰς τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τὴν ἀκμὴν ἢ ἐπανάστασις, και ἐμεγαλοποιεῖ τοὺς θριαμβοὺς τῆς ἢ ζωηρὰ Ἑλληνική φαντασία. Ἦ κατατρόπωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ εἰς Βλαχίαν κινήματος δὲν ἦτο εἰσέτι γνωστή, ἐνῶ δὲ ἡμεῖς ἐκρυπτόμεθα και ἐτρέμομεν εἰς Χίον, ἐκεῖ εἰς Τήνον ἐπιστεύετο ὅτι κατήρχετο ἐξ ἄρκτου τροπαιοῦχος ὁ Ὑψηλάντης και ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Σουλτάνου κατέπιπτεν. Ἦτο γενική ἢ πεποιθήσις ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θά πάρωμεν τὴν Πόλιν! Ὡστε οἱ Τήνιοι ἠδύνατο νά πιστεύωσιν ὅτι ἔχουν λόγους νά εὐθυμῶσι. Καὶ ἀντήχει ἐντὸς τοῦ καφενεῖου ἢ βοῇ ἀσμάτων πατριωτικῶν, τὰ ὁποῖα ἐποίκιλλε κάποτε ἢ λύρα των εἰς τρυφερώτερον ρυθμὸν τονιζομένη.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου... διότι ἐπὶ τέλους δὲν ἐκοιμῶντο ἐπὶ ρόδων και οἱ Τήνιοι — ἐκτὸς τούτου, δὲν δύναται νά θρηνηῖ αἰωνίως ὁ ἄνθρωπος. Ἦ ψυχὴ του δὲν ἀντέχει εἰς λύπην διαρκή, ἀλλ' αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νά γέλῃ και νά χαρῇ, ἐνῶ δὲ ἡ θλίψις τὸν πιέζει, ἢ λάμπις τοῦ γέλωτος διασχίζει ἐνίοτε τῆς κατηφείας τὰ νέφη. Ὑπάρχουν και καρδία ἐντροφῶσαι εἰς τὴν θλίψιν και διαωρίζουσαι τὸ πένθος, ἀλλὰ τούτο δὲν εἶναι φυσικόν. Ἦ φύσις ἐπουλῶνει τὰς πληγὰς, και ὀργᾶ ἐπὶ τέλους ἢ καρδία πρὸς τὴν φαιδρότητα και ἐπιζητεῖ τὴν χαρὰν. Διότι, και

μέν, ἀπὸ χῶμα ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ χῶμα θαρὺ και ὑγρόν, ἀλλ' ἐστεγνώσεν ἔπειτα τὸν πηλὸν εἰς τὸν ἥλιον, και ἡ ζύμη διατηρεῖ τῆς ζωογόνου ἀκτινὸς τὴν θερμην.

Τὴν νύκτα ἐκείνην δὲν ἐφιλοσόφουν οὕτω. Δὲν εἶχα εἰσέτι τῆς ζωῆς τὴν πείραν, τὰ δὲ παθήματα ἦσαν νωπά. Βραδύτερον, ὅτε οἱ πλείστοι τῶν προσφύγων Χίων συνελθόντες ἠρχίσασμεν ν' ἀνεγειρώμεν τὰς πρώτας καλύδας αἵτινες ἐσχημάτισαν τὴν Ἐρμούπολιν, ἐνῶ ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος ἔτι και μᾶς ἐμάστιζεν ἢ πενία, κατέλαβεν ὄλους ἡμᾶς ἢ ἀνάγκη τοῦ γέλωτος και τῆς εὐθυμίας, και ἐνεθρονίσθη ἢ φαιδρότης ἐν μέσῳ τῆς κοινότητος ἐκείνης τῶν δυστυχῶν. Ποτέ, καθ' ὄλην τοῦ βίου μου τὴν διάρκειαν, δὲν ἐνθυμοῦμαι ζωηροτέραν περίοδον διασκεδάσεων ἢ τὰ πρώτα ἐκεῖνα ἔτη τῆς ἐν Σύρῳ διαμονῆς. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἤμην εἰς τῆς νεότητος τὸ ἄνθος τότε. Ἄλλ' οὐχ ἦττον, ἐνθυμοῦμαι και τοὺς γέροντας μετὰ τῶν νέων συνεθυμοῦντας.

Πρὸς τὰ ἐξημερώματα ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλους ἡσυχία ἐντὸς τοῦ καφενεῖου και ἀπεκοιμήθη. Τὴν δὲ πρώταν ἐγερεθεὶς διηυθύνθη πρὸς τὴν κατοικίαν τοῦ Μαυρογένη συλλογιζόμενος τί θά εἶπω και πῶς θά παρουσιασθῶ, φοβούμενος τὴν ὑποδοχὴν, ἢτις μ' ἐπερίμενε, και ἀμφιβάλλων περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ διαδήματός μου.

Ὅποια ἦτο ἢ ἐκπληξίς μου ὅτε, ἀνοιχθείσης τῆς θύρας και πρὶν εἰσέτι προφθάσω ν' ἀρθρώσω τὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποῖαν προητοίμαζα καθ' ὁδόν, ἤκουσα φωνὴν γυναικεῖαν:

— Ὁ υἱὸς τῆς εἶναι, ὁ υἱὸς τῆς!

Και κατέβη πηδῶσα ἀνὰ δύο τὰς βαθμίδας ἢ κράξασα τὰς χαρμωσοῦς λέξεις. Ἦτο τοῦ κηπουροῦ μας ἢ

θυγάτηρ. Φυγοῦσα ἐκ Χίου διεσώθη εἰς Τήνον, ὅπου τὴν προσέλαβεν ὡς ὑπηρέτριαν ὁ Μαυρογένης. Καὶ αὐτὸς καὶ ἡ ἀδελφή του δὲν εἶχον οὐδαμῶς λησιμονήσει τὴν μητέρα μου, ἡ δὲ μνεῖα μόνη τοῦ ὀνόματός της ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς οἰκίας των εἰς τὴν πτωχὴν τοῦ κηπουροῦ θυγατέρα.

Τὴν ἠρώτησα τί ἐγείνειν ὁ πατήρ της. Δὲν ἐγνώριζεν ἡ δυστυχής. Ἀπεχωρίσθησαν καθ' ἣν ὥραν σπείρα Τούρκων ἐπέπεσεν εἰς τοῦ Πύργου μας τὴν περιοχὴν. Ἐφυγεν ἐκεῖνη μετ' ἄλλων γυναικῶν, ὁ δὲ γέρον Κύριος οἶδεν ἂν ἔζη ἢ ἀπέθανε. Καὶ ἔκλαιεν ἀποκρινομένη διὰ διακεκοιμένων φράσεων εἰς τὰ ἐρωτήματά μου.

Ἀνέβην τὴν κλίμακα μὲ τὴν καρδίαν ἐλαφροτέραν ἢ ὅτε ἔκρουα τὴν θύραν. Ὁ εὐγενὴς οἰκοδεσπότης μ' ἐδέχθη προσηνῶς, μ' ἐκράτησεν εἰς τὴν οἰκίαν του, μ' ἔδωκε τὴν ζητουμένην συστατικὴν, μὲ εἶπε λόγους ἐνθαρρυντικούς καὶ μ' ἐνέπλησεν ἐλπίδων καὶ παρηγορίας. Ἡ δὲ ἀδελφή του δὲν ἔπαυεν ἐρωτῶσά με περὶ τῆς μητρὸς μου καὶ περὶ τῆς Χίου καὶ περὶ τῶν σκληρῶν τοῦ διωγμοῦ περιπετειῶν. Κατεθέλχθην ὑπὸ τῆς γλυκύτητός της καὶ ἑθαύμασα τὴν καλλονὴν καὶ τὴν χάριν της, ἀλλὰ δὲν ἐφανταζόμην ἐνῶ τὴν ἔδλεπα, ὅτι θὰ καθέξη θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὅτι θὰ γραφῶσι βιβλία περὶ αὐτῆς.

Ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐμενοῦς ἐκείνης ὑποδεξιώσεως πολλάκις κατὰ τὰς ποικίλας δυσχερείας τοῦ κατόπιν βίου μου ἀνεπτέρωσε τὸ θάρρος μου καὶ ἐστερέωσε τὴν κλονιζομένην πεποίθησίν μου εἰς τὸ μέλλον. Δὲν μὲ ὠφέλησεν ἐπὶ τέλους ἡ συστατικὴ οὐδὲ μ' ἐχρησίμειυσεν ἡ προστασία τοῦ Μαυρογένη. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ ὑποστήριξις, ἡ ἔκφρασις συμπαθείας, εἰς λόγος γλυκὺς, ἐν φιλικὸν μειδιάμα, παρηγοροῦν τὴν πάσχουσαν καρδίαν πλειότερον πάσης βοήθειας

ὕλικῆς. Χάριτι θεῖα, δείγματα τοιαύτης καλοσύνης συχνάκις μοῦ ἔτυχον κατὰ τὴν μακρὰν τῆς συμφορᾶς περίοδον. Ἐνόσῃ εὐτυχεῖ τις δὲν λαμβάνει ἀφορμὰς νὰ ἐκτιμήσῃ τοῦ πλησίον τὴν ἀγαθότητα· μόνον ἐν ἡμέραις δακρύων ἐννοεῖ πόσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει εὐσπλαγγχος καὶ πόσον συμπονεῖ τὸν δυστυχοῦντα. Οἱ κακοὶ εἶναι ὀλίγοι ἐπὶ τῆς γῆς!

Τὴν ἐπιούσαν ἐπέστρεψα εἰς Μύκονον φέρων ἐντὸς τοῦ κόλπου μου τὴν συστατικὴν. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας, τυχόντες πλοῖον διὰ τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου, ἀπεχαιρέτησαμεν τὴν φιλόξενον νῆσον καὶ ἀνεχωρήσαμεν πανοικεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ἡ ποῖα ἦσαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὰ ταξείδια δὲν γνωρίζουν οἱ παιδιόθεν συνειθίσαντες διὰ τοῦ ἀτμοῦ νὰ διατρέχωσι γῆν καὶ θαλάσσας. Μόνον ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγου μας, ὃ μὴ δυνάμενος νὰ περιμένῃ ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας τὸ ἀτμόπλοιο, ἀναγκάζεται, καὶ σήμερον ἔτι, νὰ ἐκτίθεται εἰς περιπλανήσεις ὁμοίας πρὸς τὰς τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τῶν συντρόφων του. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους, σήμερον, καὶ τῆς μᾶλλον ἀποκέντρον γήσου ὃ κάτοικος δὲν εἶναι τῶν ἀνέμων αἰώνιος δοῦλος. Ἄν ἔχη τὴν ὑπομονήν, τὸ ἀτμόπλοιο θὰ ἔλθῃ. Τότε ἀτμόπλοιοι δὲν ἐγνωρίζετο. Ὁ οὐρανός μας δὲν εἶχεν εἰσέτι ὀσφρανθῆ γαιανθράκων καπνόν, τὰ δὲ κύματά μας ἦσαν παρθένα ἀπὸ πυροσκάφου μαστίγωσιν.

Ὁ ἄνεμος ἔπνεεν οὔριος, ὅτε ἀπεπλεύσαμεν ἐκ Μυκόνου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔπεσε, καὶ ἐπῆλθε παντελής νηνεμία. Ἐπὶ ὥρας καὶ ὥρας ἐβλέπομεν ἀκινήτους ἐνώπιόν μας τῆς Σύρου τοὺς βράχους, μόλις διὰ δύο βαρειῶν κωπῶν κινοῦντες ἀνεπαισθήτως τὸ βαρὺ σκάφος μας. Ἐπὶ τέλους μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἠγέρθη ὁ ἄνεμος καὶ τὰ ἰστία ἐρρυτιδώθησαν· ἀλλ' ἔπνεεν ἐκ Νότου καὶ μᾶς ὤθησε πρὸς τὴν Ἄνδρον, ὅλην δὲ τὴν νύκτα ἐλοξοδρομήσαμεν προσπαθοῦντες νὰ πέσωμεν ὑπὸ τὸ Σούνιον. Τὴν

ἐπιούσαν κατωρθώσαμεν μετὰ κόπου νὰ προσορμισθῶμεν εἰς Πειραιᾶ πρὸς προμήθειαν ὕδατος.

Ὅτε μετὰ ἔτη ἐπανεῖδα τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς πόσον μοῦ ἐφάνη μικρός! Τότε ἦτο ἀπέραντος, διότι ἦτο ἔρημος. Τὸ πλοῖόν μας καὶ δύο μικρὰ ἀλευτικά πλοιάρια ἐκινούντο μόνα ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν ἡσυχῶν ὑδάτων του. Ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὑφούται ἡ μαρμάρινος προκουμαῖα του, ἡ θάλασσα προχωροῦσα ἀνεπαύετο ἐπὶ βράχων γυμνῶν. Ἐκεῖ ὅπου ἐξαπλοῦται σήμερον πόλις ἀκμάζουσα καὶ μεγάλα ἐργοστάσια μὲ τὰς ὑψηλὰς καπνοδόχους των, δὲν ἔδλεπες ἡ ἄγονον γῆν καὶ εἰκόνα ἐρημώσεως. Μία μόνη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἐτοιμόρροπος οἰκία ἀποκαθίστα ἔτι μᾶλλον αἰσθητὴν τὴν ἔλλειψιν ζωῆς καὶ κινήσεως.

Ἐπολιορκούντο τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ Ἀθηναί, ὀλιγάριθμον δ' ἀπόσπασμα ὀπλοφόρων κατεῖχε τὴν ἡρειπωμένην εἰς Πειραιᾶ οἰκίαν. Δὲν ἠκούσαμεν μακρόθεν πυροβολισμούς, οὔτε εἶδομεν ἄλλο σημεῖον πολέμου ἢ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην τοῦ Πειραιῶς κατοχὴν.

Ἄγριος ὁ πόλεμος! Δὲν ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Δὲν μᾶς ἔδλαψαν οἱ στρατιῶται ἐκεῖνοι οὔδὲ μᾶς παρεμπόδισαν, ἀλλ' ἠὺχαριστήθην ὅμως ὅτε εἶδα τὸ πλοῖόν μας ἀπομακρυνόμενον τῆς ἀκτῆς. Εἶχεν ὠμόν τι ἡ παρουσία των ἐνέπνεε φόβον καὶ αὐτὸς ὁ χαιρετισμὸς των!

Τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐκ Μυκόνου ἀναχωρήσεως ἐλλιμενίσθημεν εἰς Σπέτσας, διότι ὁ ἄνεμος ἐμπόδιζε νὰ εἰσπλεύσωμεν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου. Ὁ πλοίαρχος ἀπέβη εἰς τὴν πόλιν. Βαρυνθέντες τὴν ἐντὸς τοῦ πλοίου στενοχωρίαν ἀπέβημεν καὶ ἡμεῖς, ὅπως λάβωμεν τὴν εὐχαρίστησιν νὰ πατήσωμεν ξηράν.

Ἐκαθήμεθα ἐπὶ πετρῶν παρὰ τὴν τελευταίαν τῆς πόλεως οἰκίαν, ἤμεθα δὲ ὅλοι σιωπηλοὶ βλέποντες τὸν πα-

τέρα μου κατηφῆ. Δὲν τὸν εἶχα ποτὲ ἴδει τοσοῦτον καταβεβλημένον. Ἐφαίνετο πάσχων, ἀλλὰ δὲν παρεπονείτο. Ἐκράτει μόνον τὴν κεφαλὴν μὲ τὴν χεῖρα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ του ἦσαν θαρεῖς.

Ἦμεθα μόνον ἐκεῖ, ἀλλ' ἐβλέπομεν παρέκει ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῶν κατοίκων τὴν κίνησιν.

Ὁ λιμὴν ἦτο πλήρης πλοίων, ἡ δὲ λέμβος μας δεμένη διὰ σχοινίου ἐπὶ τῶν βράχων ἐπερίμενε κενὴ τοῦ πλοίαρχου τὴν ἐπιστροφὴν. Μὲ τοὺς ὀφθαλμούς ἐπ' αὐτῆς προσηλωμένους ἐσκεπτόμην τί θὰ γίνωμεν ἂν ὁ πατὴρ μου ἀσθενήσῃ, καὶ ἐνθυμούμην τὸν Πύργον μας καὶ τὸν ἀναπαυτικὸν ἐκεῖ κοιτῶνά του, ὅτε εἶδα αἴφνης νέον Σπετσιώτην πλησιάζοντα πρὸς ἡμᾶς.

— Καλῶς ὠρίσατε, Χριστιανοί. Ἀπὸ τὴν Χίον ἔρχεσθε;

— Ἀπὸ τὴν Χίον, ἀπεκρίθη ὁ πατὴρ μου, μετὰ κόπου ὀρθώσας τὴν κεφαλὴν.

— Καὶ τί κάθησθε ἐδῶ ἔξω; Πῶς δὲν ἔρχεσθε εἰς τὴν πόλιν μας.

— Πηγαίνομεν εἰς τὸ Ἄργος.

— Εἰς τὸ Ἄργος! Δὲν εἶναι τόπος διὰ γυναικόπαιδα τὸ Ἄργος. Ἐδῶ νὰ μείνετε.

Εἶπεν ὁ πατὴρ μου ὅτι πηγαίνομεν ἐκεῖ πρὸς εὐρεσιν πόρου ζωῆς. Ἄλλ' ἐξηκολούθησεν ἐκεῖνος λέγων, ὅτι τὸ Ἄργος εἶναι στρατόπεδον, ὅτι τὸ Ναύπλιον εἰσέτι πολιορκεῖται, μᾶς παρέστησε τὰς δυσκολίας τῆς ἐν μέσῳ σκηρῶν πολέμου διαδιώσεως γυναικῶν, καὶ μᾶς προέτρεψε ν' ἀναβάλωμεν τὴν ἀναχώρησίν μας. Ἐνῶ ὠμίλει, ἐπανῆλθε καὶ ὁ πλοίαρχος, ὅστις ἐπικυρῶν τοῦ Σπετσιώτου τοὺς λόγους μᾶς παρεκίνει νὰ μείνωμεν εἰς Σπέτσας. Τὸ νὰ πεισθῶμεν δὲν ἦτο δύσκολον, ἀλλὰ ποῦ νὰ μείνωμεν, ποῦ νὰ κατακλίνωμεν τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν νέον τοῦ-

τον τῆς ἔξορίας σταθμόν; Ὁ ἀγαθὸς Σπετσιώτης ἐνόησε, φαίνεται, τὴν αἰτίαν τῶν δισταγμῶν μας.

— Ἐλάτε εἰς τὴν οἰκίαν μου, εἶπε. Ὁ πατήρ μου ἐφονεύθη πολεμῶν, ἢ μήτηρ μου ἀπέθανε, καὶ εἶναι ἔρημος ἢ φτωχὰ μου. Κατοικήσατέ την ὅσον καιρὸν θέλετε. Ἐλάτε.

Ἐδέχθημεν μετὰ συγκινήσεως τὴν προσφορὰν του. Εὐσπλαγγνος ἄνθρωπος καὶ γενναῖος! Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἔγεινεν ὁ πιστότερος τῶν φίλων δι' ἐμέ. Ἡμεθα ὡς ἀδελφοὶ ἔκτοτε, ἢ δὲ φιλία μας διετηρήθη μέχρι τοῦ πρὸ ἐτῶν ὀλίγων θανάτου του. Ἀπέθανε πλήρης τιμῶν, ἀναδειχθεὶς χρήσιμος καὶ ἀκέραιος τῆς πατρίδος ὑπέρτης καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ.

Μετεκομίσθημεν λοιπὸν εἰς τοῦ νέου φίλου μας τὴν οἰκίαν καὶ ἐλάβομεν κατοχὴν τῶν εὐρυχώρων καὶ καθαρῶν δωματίων τῆς.

Ὁ πατήρ μου ἠσθάνετο ἐκλιπούσας τὰς δυνάμεις του ἴσως πρόβλεπε τοῦ θανάτου τὴν προσέγγισιν καὶ δὲν ἤθελε ν' ἀποθάνῃ πρὶν ἴδῃ ἐξασφαλισμένον τῆς ὄρφανῆς οἰκογενείας του τὸν ἄρτον. Δὲν ἐξέφρασε φόβους τοιούτους, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν μ' ἐσυμβούλευσε νὰ μεταβῶ, ἄνευ ἀναβολῆς, μόνος εἰς Ἄργος, ὅπως, δυνάμει τῆς συστατικῆς, ζητήσω ἀπὸ τὸν Νέγρην θέσιν ὑπαλλήλου.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεβιβαζόμεν ἐἰς τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου καὶ ἐκείθεν μετέβην εἰς Ἄργος πεζός.

Ἐἶχον δίκαιον ὁ Σπετσιώτης καὶ ὁ πλοίαρχός μας. Ἡμῖν ἤδη προητομασμένους ἐκ τῶν λόγων των καὶ ἐκ τῶν πρώτων εἰς Πειραιᾶ ἐντυπώσεων, ἀλλ' ἐκεῖ, εἰς Πειραιᾶ, εἶδα ἐν μικρῷ ὅ,τι ἐνταῦθα ἤδη ἔβλεπα. Εὐρέθη ἐντὸς κόσμου ὅλως νέου δι' ἐμέ. Αἱ χιλιάδες φουσταναλο-

φόρων μαχητῶν, τὸ ἀγέρωχον ὕφος καὶ ἡ τραχεῖα γλώσσά των, τὰ περιφρονητικὰ βλέμματα δι' ὧν μὲ κατεμέτρουν, αἱ ἀπότομοι φράσεις δι' ὧν ἀπεκρίνοντο εἰς τὰς δειλὰς ἐρωτήσεις μου, ἢ βοή καὶ ἢ κινήσεις καὶ ἢ σύγχυσις τοῦ στρατοπέδου, τὰ πάντα ὁμοῦ μὲ κατεθορῶβουν. Δὲν ἦτο θεβαίως ὁ τόπος κατάλληλος διὰ γυναικόπαιδα. Ἀλλὰ κ' ἐγὼ αὐτὸς ἠσθανόμην ὅτι δὲν εὐρίσκομαι ἐντὸς ἀρμοδίου ἀτμοσφαιράς. Δὲν ἤμην εἰς τὸ στοιχεῖόν μου ἐκεῖ.

Ὅτε μὲ τὴν συστατικὴν εἰς χεῖρας κατώρθωσα ἐπὶ τέλος νὰ εἰσαχθῶ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Μινίστρου, καὶ εἶδα ἀντικρῦ μου ὄρθιον, ἐνώπιον ὑψηλῆς τραπέζης, ἄνθρωπον μικρὸν καὶ δυσειδῆ, ἠπόρησα καὶ ἐδίσταξα νὰ πιστεύσω ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, ὁ μέγας καὶ πολὺς Θεόδωρος Νέγρης.

Ἐγράφεν ἐκεῖνος, ἐγὼ δὲ κρατῶν τὴν ἐπιστολὴν ἐπερίμενα ἐξετάζων τὰ περὶ ἐμέ. Ἡ μικρὰ αἴθουσα ἦτο πλήρης βιβλίων· βιβλία ἐπὶ τῆς τραπέζης, βιβλία ἐπὶ τῶν σκαμνίων, βιβλία ἐπὶ τοῦ κιωτίου, πανταχοῦ βιβλία, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἡ ὑψηλὴ τράπεζα καὶ ὁ Νέγρης γράφων ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο μικρότερον τοῦ ἰδιοῦ μου. Δὲν φρονῶ νὰ μὲ πλανᾷ ὡς πρὸς τοῦτο φιλαυτίας αἴσθημα. Τὸν ἔβλεπα καὶ ἐσκεπτόμην. Ἴδού, ἔλεγα· αὐτὸς μικρός, ἄσχημος, ἄοπλος, ὑπακούεται ἀπὸ τοὺς ἀγρίους περὶ αὐτὸν πολεμιστὰς καὶ τοὺς κυβερναῖ. Διὰ τί; Διότι ἔχει νοῦν καὶ γνωρίζει γράμματα. Ὁ νοῦς δὲν πλάττεται, τὰ γράμματα ὁμως μανθάνονται· ἢ γνῶσις ἔρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν, ἀλλ' αἱ γνῶσεις ἀποκτῶνται! Ταῦτα ἐσκεπτόμην. Ἐλησμόνουν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἔχει διαφορὰς βαθμοὺς καὶ ποικίλας φάσεις, ὅτι δὲν ἐδόθη εἰς ἕκαστον ἢ δύνάμει τοῦ νὰ ρυθμίξῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων τὴν θέλησίν του, οὔτε ἢ ἐπιδεξιότης τοῦ νὰ ἐπιβάλ-

λη αὐτὴν εἰς τοὺς ὁμοίους τοῦ ἔλησιμόνουν πολλά, ἀλλ' ἐνῶ ἔβλεπα τὸν Νέγρην γράφοντα, ἐσχημάτισα σταθερὰν ἀπόφασιν ν' αὐξήσω τὰς γνώσεις μου. Καί, τῷ ὄντι, ἔκτοτε ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἀνάγνωσιν. Πολὺ θεβαίως δὲν κατώρθωσα· ἀλλ' ὅσα κατόπιν ἔμαθα, ὅσος πόθος ἐγεννήθη εἰς τὴν ψυχὴν μου πρὸς ἀπόκτησιν μαθήσεως, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπερίμενα νὰ παύσῃ γράφων ὁ Νέγρης. Ἐκείνη ἦτο ἡ ἀφετηρία τῆς διανοητικῆς μου ἀναγεννήσεως, ὅσω περιωρισμένος καὶ ἂν διέμεινεν ἐξ ἀνάγκης ὁ ὀρίζων τῆς.

Ἐπὶ τέλους κατέθεσεν ὁ Νέγρης τὸν κάλαμον καὶ μὲ ἠρώτησε τί θέλω. Προέτεινα ἐν σιωπῇ τὴν χεῖρα καὶ ἔδωκα τὴν ἐπιστολήν. Ἀφοῦ τὴν ἀνέγνωσε, μ' ἐπροσκάλεσε νὰ καθίσω ἐπὶ τοῦ μόνου κενοῦ παρ' αὐτὸν φαθίνου καθίσματος καὶ ἤρχισε νὰ μὲ ἐξετάξῃ τί γνωρίζω καὶ τί παρ' αὐτοῦ ἐπιθυμῶ. Ἦσθανόμην ὅτι ἠρυθρίαζα ἐνῶ ἀπεκρινόμην ἀπαριθμῶν τὰς γνώσεις μου καὶ ἐκφράζων τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ λάβω γραφικὴν παρ' αὐτῷ ὑπηρεσίαν.

— Καλά, εἶπεν ἀφοῦ ἐτελείωσα, καλά. Μοῦ χρειάζονται νέοι ὡς σύ. Θὰ σὲ τοποθετήσω καταλλήλως. Ἄλλ' ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἡσυχάσωμεν ὀλίγον. Περίμενε νὰ πάρωμεν τὸ Ναῦπλιον καὶ ἔλα πάλιν νὰ μὲ ἰδῆς.

Νὰ περιμένω μέχρις οὗ ἀλωθῇ τὸ Ναῦπλιον! Ἄνεχώρησα ἀποκαρδιωμένος. Πρὸ τριῶν ἤδη ἑβδομάδων ἐθεωρεῖτο θεβαία τοῦ φρουρίου ἢ παραδόσις καὶ ἦσαν ἐντὸς αὐτοῦ τῶν πολιορκητῶν οἱ πληρεξούσιοι διαπραγματευόμενοι τοὺς ὄρους τοῦ συμβιβασμοῦ, συνέρρεον δὲ πανταχόθεν ὄπλοφόροι ὅπως ἐορτάσωσι, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἑκατοστος, τὸν νέον τοῦτον θρίαμβον τῶν Ἑλληνικῶν ὄπλων. Οἱ Τούρκοι ἐν τούτοις δὲν παρεδίδοντο, ὁ δὲ Δράμαλης κα-

τέβαινε ἐκ τῆς Στερεᾶς ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλου στρατοῦ. Ἡ φήμη τῆς προόδου τοῦ διεδίδετο καὶ ἤρχιζεν ἤδη νὰ κλονίζῃ πολλῶν πεποιθήσεις.

Τοιαῦτα ἤκουα κατὰ τὰς δύο ἡμέρας τῆς ἐν Ἄργει διατριβῆς μου. Τὸ ρεῦμα ἐφαίνετο στρεφόμενον καθ' ἡμῶν. Ἡμῆν δ' εἰσέτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐν Χίῳ ἐντυπώσεων καὶ ἡ καρδία μου εὐκόλως ἠνοίγετο εἰς τοὺς φόβους. Ἀλλὰ πῶς ἠδυνάμην νὰ προῖδω τότε, ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης θὰ καταστρέψῃ τὸν Δράμαλην εἰς τὰ Δερβενάκια;

Τὴν νύκτα τῆς δευτέρας ἡμέρας, περιστρεφόμενος ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ μου ἐπὶ τῆς σκληρᾶς σανίδος, ἣτις ἦτο ἡ στρωμνὴ μου, ἐσχημάτισα τὴν ἀπόφασίν μου. Δὲν ἤμην πλασμένος διὰ βίον στρατοπέδων. Τὸ ἐμπόριον ἦτο ἡ κλίσις μου.

Τὴν πρῶταν μετέβην εἰς Μύλους, ὅπου ἠῦρα εὐτυχῶς πλοιάριον ἔτοιμον διὰ Σπέτσας καὶ ἀνεχώρησα.

Δὲν εἶδα ἔκτοτε τὸ Ναῦπλιον, ἀλλ' ἔμεινε χαραγμένη εἰς τὴν μνήμην μου ἡ ἀπότομος μορφή τοῦ Παλαμηδίου, σκιάζουσα τὴν κοιλάδα ὅπου καλαμιῶνες περιφράττουσιν τὸ ρεῦμα ταπεινοῦ ρύακος, καὶ ἡ θεὰ τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς ὁποίας εἶδα μακρόθεν τότε κυμαινομένην τὴν Τουρκικὴν ἡμισέληνον.

Εἰς Σπέτσας ἠῦρα καὶ τοὺς γονεῖς καὶ τὰς ἀδελφάς μου ἀσθενεῖς καὶ κλινήρεις. Πόσον μᾶς ἦτο ἐπαισθητὴ τῆς δυστυχοῦς Ἀνδριάνας ἢ ἔλληψις! Ποσάκις ὄλοι τὴν ἐνθυμούμεθα! Ἀνέλαθα ἐγὼ ἐξ ἀνάγκης τὴν ὑπηρεσίαν ὄλην τῆς πασχούσης οἰκογενείας. Ἐγὼ ἤμην θαλαμηπόλος, νοσοκόμος καὶ μάγειρος ἔτι. Αἱ δὲ καλαί μας γειτόνισσαι ἠπόρουσιν βλέπουσαι ἕνα ἄνδρα ταπεινούμενον διὰ τοιοῦτων γυναικείων ἔργων, ἐναντίον πάσης τῆς νήσου των συνηθείας, ἐξέφραζε δὲ τὴν περὶ τούτου ιδέαν των

μειδιάμα οἴκτου ὁπότε μοι προσέφερον βοηθείας χεῖρα.

Εὐτυχῶς τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν μου ἡ ἀσθένεια ἦτο ἐφήμερος μόνον συνέπεια τοῦ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ καμιάτου των, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἠδυνήθησαν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ν' ἀφήσωσι τὴν κλίνην. Ὁ πατὴρ μου ὁμως δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀναρρώσῃ. Δὲν γνωρίζω ὅποιον ἦτο τὸ πάθημά του. Ὁ δὴθεν ἰατρός, τὸν ὅποιον προσεκαλέσαμεν, ὅτε ἤρχισαμεν σπουδαίως ν' ἀνησυχῶμεν, ἀπεφάνθη ὅτι ἔπασχε τὴν καρδίαν καὶ ὑπεσχέθη νὰ τὸν θεραπεύσῃ. Ἀλλὰ θεβαίως δὲν ἤξευρε τί ἔλεγε, καὶ ἀμφιβάλλω ἂν ἐπάτησέ ποτε ἰατρικῆς τινος σχολῆς τὰ πρόθυρα. Ἦτο Μελιταῖος πρεσβύτης, πρὸ ἐτῶν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς μετερχόμενος, οὐχὶ δωρεάν, τοῦ ἰατροῦ τὸ ἐπάγγελμα. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πᾶς Φράγκος εὐκόλως ἐξελαμβάνετο ὡς ἰατρός. Κύριος δὲ οἶδεν ὑπὸ ποίας περιστάσεις χειροτονηθεῖς τοιοῦτος ὁ ἐξοχώτατος ἐκεῖνος, ἐπίστευσεν ἐπὶ τέλους καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποῖαν ἐξήσκει, ποτὲ μὲν βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἀγαθοεργοῦ φύσεως καὶ ἄλλοτε ἐπισπεύδων εὐσυνειδήτως τῶν ἀτυχῶν ἀσθενῶν του τὸ τέλος.

Ἐμεγεν ἐν τούτοις ὁ πατὴρ μου κατάκοιτος, ὑπέσκαπτε δὲ τὰς ὀλίγας δυνάμεις του ὁ πυρετός, καὶ πόνοι δριμύεις τοῦ ἀφήρουν τὸν ὕπνον. Προησθάνετο τὸν θάνατον καὶ τὸν ἐπερίμενε γενναίως. Ἡμεῖς δὲ περὶ αὐτόν, λησιμονοῦντες τὰς ποικίλας τοῦ παρόντος στερήσεις καὶ τὰ παρελθόντα ἀγαθὰ, ἐσκεπτόμεθα μόνον πῶς νὰ τὸν ἀνακουφίσωμεν πάσχοντα καὶ πῶς, εἰ δυνατόν, νὰ τὸν σώσωμεν. Ἀλλ' ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν αἱ ἐλπίδες μας διελύοντο. Ἐφαίνετο προχωροῦσα ἐπὶ τοῦ σώματός του ἡ ψυχρὰ τῆς φθορᾶς χεῖρ.

Μίαν νύκτα ἔμενα μόνος παρὰ τὸ προσκέφαλον τοῦ

ἀσθενοῦς, μόλις καταπέισας τὴν μητέρα μου ν' ἀναπαυθῆ ὀλίγον εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον. Ὁ πατὴρ μου ἦτο εἰς δύθος ὁμοιάζον πρὸς ὕπνον. Μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐκαθήμην καὶ τὸν ἔβλεπα, ὁ δὲ νοῦς μου ἐπλανᾶτο εἰς σκέψεις θλιβεράς.

Ὁ κοιτῶν ἐφωτίζετο μόλις ὑπὸ τῆς πρὸ τῶν εἰκόνων λυχνίας, καὶ ἦτο θαθεῖα τῆς νυκτὸς ἡ σιωπή. Αἴφνης μοῦ ἐφάνη ὅτι ἀκούω ἀσυνήθη ἔξω θόρυβον καὶ ὀμιλίας εἰς τὸν δρόμον. Ἦγέρθην ἠσύχως, ἤνοιξα τὸ παραθυρόφυλλον καὶ, διὰ μέσου τοῦ σκότους, διέκρινα σκιάς ἀνθρώπων εἰς τὴν ὁδὸν καὶ ἀνοικτὰς τῶν ἀντικρυ οἰκιῶν τὰς θύρας. Δὲν ἐτόλμων ν' ἀνοίξω τὸ παράθυρον· ὁ πατὴρ μου ἐφαίνετο ἠσυχάζων. Ἐπροσπάθησα ν' ἀκούσω τί ἔλεγον. Ἦκουα, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐνόουν· ἐλάλουν Ἀλβανιστί. Μόνη ἡ λέξις ἀρμάτα ἐπαναλαμβανομένη συχνάκις διηγείρει τὰς ὑποψίας μου. Μετ' ὀλίγον ἐκλείσθησαν αἱ θύραι καὶ ἀπεμακρύνθησαν αἱ σκιαί, μοῦ ἐφαίνοντο δὲ φέρουσαι κιθώτια καὶ σάκκους ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ἐπανῆλθεν ἡ σιωπή καὶ ἡ ἠσυχία, ἀλλ' ἡ λέξις ἀρμάτα ἀντήχει εἰς τὰ ὠτά μου εἰσέτι. Ἐγνώριζα ὅτι σημαίνει στόλον, ἀλλὰ περὶ τίνος στόλου ἐπρόκειτο; Ἐπερίμενα ἀνυπόμονος νὰ ἐξημερώσῃ, μὴ γνωρίζων τί συμβαίνει καὶ προσιωνιζόμενος νέα πάλιν δεινὰ. Ἀνεπόλουν ἄκων τὴν πρώτην ἐκείνην ἐν Σμύρνῃ νύκτα, ὅτε μ' ἐξύπνησαν τῶν Τούρκων οἱ ἀλαλαγμοί.

Πρὸς τὰ χαράγματα ἤλθεν ἡ μήτηρ μου καὶ ἀναλαβοῦσα τὴν θέσιν τῆς πλησίον τοῦ ἀσθενοῦς μ' ἔστειλε ν' ἀναπαυθῶ. Ἀντὶ νὰ κοιμηθῶ, ἐξῆλθα τῆς οἰκίας ἀθορύβως. Ἡμεθα οἱ μόνοι αὐτῆς κάτοικοι· ὁ ἀγαθὸς οἰκοδεσπότης ἔμεγεν ἐντὸς τοῦ πλοίου του.

Ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς πόλεως, ὅπου ἦτο ἡ κατοικία

μας, κατέβην πρὸς τὸν λιμένα, ὅσω δ' ἐπλησίαζα πρὸς αὐτόν, ἔβλεπα ἀνθρώπους πρὸς κίνησιν. Ἠρώτησα τί τρέχει καὶ ἔμαθα ὅτι ἡ Ὑδρα ἤγαψεν ἀφ' ἐσπέρας φανούς. — Καὶ τί σημαίνουν οἱ φανοί; — Κατέρχεται στόλος Τουρκικός!

Οἱ Σπετσιῶται μετέφερον ἤδη τὰ πολύτιμά των ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ προητοιμάζοντο, ἐὰν τῷ ὄντι ἐπέλθωσιν οἱ Τούρκοι, νὰ ἐπιτιβάσωσι καὶ τὰ γυναικόπαιδά των. Ἐγγύριζον ὅτι ἦτο πολυάριθμος ὁ ἐχθρικός στόλος καὶ ἐφοδοῦντο διὰ τοὺς οἴκους των, ἀλλ' εἶχον τὰ πιστὰ εἰς τὰ κινητὰ φρούριά των.

Κάτω εἰς τὸν λιμένα συνήντησά τινας τῶν ἐπὶ τῆς νήσου προσφυγόντων συμπολιτῶν μου. Ἐσκέπτοντο καὶ οὗτοι περὶ φυγῆς. Πλοῖον Μυτιληναῖον ὑπὸ Ρωσικὴν σημαίαν ἦτο ἠγκυροβολημένον εἰς τὰ ὄπισθεν τῆς νήσου, καὶ εἶχον στείλει νὰ διαπραγματευθῶσι τὴν ναύλωσίν του, ὅπως τοὺς μεταφέρῃ εἰς Ἀγκῶνα. Ἐπρότειναν νὰ συμπεριλάβωσι καὶ ἡμᾶς, ἀλλὰ πῶς νὰ φύγωμεν; Πῶς νὰ μεταφέρωμεν τὸν πατέρα μου ἐτοιμοθάνατον; Πῶς δὲ καὶ νὰ μείνωμεν ἐπὶ τῆς νήσου, ἐὰν οἱ Τούρκοι ἀπεβιβάζοντο;

Ἐπέστρεψα εἰς τὴν οἰκίαν πλήρης ταραχῆς καὶ ἀδημονίας. Ἐνευσα εἰς τὴν μητέρα μου, ὅπως ἐξέλθῃ τοῦ δωματίου, καὶ εἰπὼν δι' ὀλίγων λέξεων τὰ τρέχοντα τὴν ἡρώτησα ἐὰν νομίζῃ ὅτι δυνάμεθα νὰ μετακομίσωμεν τὸν πατέρα μου. Μὲ ἔλαβεν ἐκ τῆς χειρός, μὲ ὠδήγησε παρὰ τὴν κλίνην καὶ μοῦ ἔδειξε σιωπῶσα τὸν ἀσθενῆ. Τὸ εὐθὺς του ἐξηκολούθει, εἶχε κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς, τὰ χεῖλη ἡμιανοικτά, καὶ ἀνέπνεε βαρέως.

Τότε πρῶτον εἶδα τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, τότε

πρῶτον, ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἦτο ὁ πατήρ μου, ὁ πατήρ τὸν ὁποῖον ἠγάπων!

Ἡ μήτηρ μου κρατοῦσα τὴν χεῖρά μου δὲν ἐπρόφερε λέξιν, ἀγωνιζομένη νὰ κυριεύσῃ τὴν λύπην τῆς. Ἐμένομεν οὕτως ἐνώπιον τῆς κλίνης σιωπηλοὶ καὶ ἀκίνητοι, ἀκούοντες τοῦ θνήσκοντος τὸ ψυχομαχητόν. Ἐκλίνα τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς χειρός τῆς μητρὸς μου καὶ τὴν ἠσπασθην, ἐκείνη δὲ δὲν ἔσχυψε νὰ μὲ φιλήσῃ, ἀλλ' ἔθεσε τὴν ἄλλην τῆς χεῖρα ἐπὶ τῆς κεκλιμένης κεφαλῆς μου καὶ μὲ εἶπεν ἠσύχως — Φέρε ἱερέα.

Ἐδραμα ἕξω ἀμέσως. Δὲν ἤθελα νὰ κλαύσω ἐμπρός τῆς.

Ἐνῶ ἐξηρχόμην εἰσῆρχετο εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἰατρός. Συνηντήθημεν εἰς τὴν θύραν.

— Τὴν ἐγλυτώσαμεν, φίλε μου! ἀνέκραξε φαιδρῶς ἄμα μὲ εἶδεν. Ἄλλ' ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου του μετεβλήθη διὰ μᾶς, ὅτε παρετήρησε τὴν ταραχὴν μου, καὶ ταπεινώσας τὴν φωνὴν μὲ ἠρώτησε:

— Πῶς εἶναι ἐπάνω;

Δὲν ἀπεκρίθην, ἀλλ' ἔσεισα τὴν κεφαλὴν.

— Θὰ ἐτρόμαξε μὲ τοὺς Τούρκους. Φεύγουν τώρα, φεύγουν, καὶ τὴν ἐγλυτώσαμεν.

Τὸν ἀφήκα ἀναβαίνοντα τὴν κλίμακα καὶ ἐξηκολούθησα τὸν δρόμον μου μὲ τὴν καρδίαν ἐλαφροτέραν. Ὁ ἀποθάνῃ τοῦλάχιστον ἡσυχος ὁ πατήρ μου, καὶ θὰ μᾶς ἀφήσωσιν οἱ Τούρκοι νὰ τὸν κλαύσωμεν ἐν εἰρήνῃ! Οἱ λόγοι τοῦ ἱατροῦ ἐπανεφέρον εἰς τὴν φαντασίαν μου τὴν φρικτὴν τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς καὶ ὅλα τὰ πιθανὰ ἐπεισόδια τῆς ἐπὶ τῆς νήσου παρουσίας των, καὶ ἐνῶ ἔτρεχα, παρεκάλουν τὸν Θεὸν ν' ἀναδειχθῇ ἀληθὴς ἡ εἰδησις ὅτι ἀπηλλάγημεν τῷ ὄντι τοῦ τρόμου τῆς ἐμφανισέως των.

Ὅτε ἐπανήλθα μετὰ τοῦ ἱερέως εἰς τὴν οἰκίαν, ὁ πατήρ μου ἐξηκολούθει ἀναισθητῶν. Ἄπαξ μόνον ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμούς, τὸ δὲ βλέμμα του ἐμαρτύρει ὅτι μᾶς ἀνεγνώριζεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ προφέρῃ λέξιν καὶ ἔκλεισε πάλιν τὰ βλέφαρα. Ἡ ἀναπνοή του ἐξήρχετο δυσκολωτέρα τοῦ στήθους, καὶ ἐφαίνετο ὅτι τὸν βασανίζει ἡ δύσπνοια. Ὁ ἰατρός τὸν ἀνεσήκωσεν ἐπὶ τῆς κλίνης, ἡ δὲ μήτηρ μου ἐπρόσθετεν ἐπ' αὐτῆς προσκέφαλα, ἐνῶ ἐγὼ ἔσχιζα διὰ ψαλίδος τὸ ὑποκάμισόν του διὰ νὰ δώσωμεν πλειοτέραν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ἐξηντλημένους του πνεύμονας.

Τί ἦτο τὸ κινήσαν τότε τὸν ψυχορραγοῦντα πατέρα μου αἰσθημα; Διατί συνέσπασε τὰς ὀφρῦς καὶ ἐκίνησε τὴν χεῖρα, ὡς θέλων νὰ ἐμποδίσῃ τοῦ ὑποκαμίσου του τὸ σχίσσιμον;

Ἡ σκηνὴ ἐκείνη ἔμεινε ἀνεξάλειπτος εἰς τὴν μνήμην μου καὶ τὴν ἀνακαλῶ ἄκων πάντοτε, ὅποταν σκέπτομαι περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων. Ἴδου ὁ ἄνθρωπος! Ὁ θάνατος ἤπλωνεν ἤδη τὰ μαῦρα πτερά του καὶ ἐπήρχετο τὸ σκότος, ἡ ἀνάπαυσις, τὸ τέλος· ὁ δὲ θνήσκων, ὁ ἀγαθός, ὁ γενναῖος, ὁ φιλόστοργος γέρων ἐκίνει αὐτομάτως τὴν χεῖρα ὅπως προφυλάξῃ τὸ ὑποκάμισόν του! Ματαιότης ματαιότητων!

Ἡ ἀγωνία του διήρκεσεν ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐν τούτοις ἀπεμακρύνθη διευθυνόμενος πρὸς νότον καὶ παρήλθεν ὁ κίνδυνος τῶν Σπετσῶν, οἱ δὲ νησιῶται καθησύχασαν.

Τὸ ἑσπέρας ἐξεψύχησεν ὁ πατήρ μου.

Τὴν ἐπιούσαν ἐπώλησα τῆς μητρὸς μου τὸ δακτυλί-

διον καὶ ἐθάψαμεν τὸν νεκρὸν μας εἰς τάφον ταπεινὸν καὶ ἀνεπίγραφον.

Ἦτο ἡ δεκάτη πέμπτη Ἰουλίου 1822. Τοιαῦται ἡμερομηνία δὲν λησιμονοῦνται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Εμενα ἤδη ὁ ἀρχηγὸς καὶ τὸ μόνον στήριγμα τῆς ὀρφανῆς οἰκογενείας μου· ἐγὼ εἶχα νὰ τὴν διαθρέψω, ἐγὼ νὰ φροντίσω περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀδελφῶν μου, ἐγὼ νὰ γηροκομήσω τὴν μητέρα μου. Ἄντι δὲ παντὸς πόρου καὶ πάσης ἐργασίας εἶχα μόνον τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Νέγρη ὑπόσχεσιν, ὅτι θὰ μὲ τοποθετήσῃ ὅταν καὶ ἀφοῦ τὸ Ναύπλιον ἀλωθῇ. Ἄλλ' ἐντὸς μου ἔλεγε κἄτι, ὅτι τὸ στάδιόν μου δὲν ἦτο ἐκεῖ. Αἱ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις καὶ ἡ ὅλη μου ἀγωγὴ μ' ἐσηματίσαν ἔμπορον, καὶ συνησθάνομην ὅτι προορισμὸς μου ἦτο τὸ ἔμπόριον, ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ μόνου ἠδυνάμην νὰ προσδεύσω ἀποκαθιστάμενος χρήσιμος εἰς ἐμὲ αὐτόν, εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὴν πατρίδα.

Ἄλλὰ πόθεν ν' ἀρχίσω; Ποῦ ἡ θάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας νὰ στηρίξω τὰς ἐνεργείας μου; Ἴδου ἡ δυσκολία. Ἐπερίσσευον μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ πατρὸς μου ὀλίγα χρήματα ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ δακτυλιδίου, ἀλλὰ τὸ ποσὸν ἦτο ἀσήμαντον καὶ μόλις ἐξήρκει διὰ τὴν ἐκ Σπετσῶν ἀναχώρησιν, περὶ τῆς ὁποίας ἤρχισα ἀμέσως τότε νὰ σκέπτομαι.

Δὲν ἦσαν αἱ Σπέτσαι ὁ ἀρμόδιος δι' ἐμὲ τόπος. Τὸ ἔμπόριον ἀπαιτεῖ τάξιν καὶ ἀσφάλειάν τινα καὶ ἡσυχίαν.

Ἄλλὰ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐπικρατῶσι τὰ στοιχεῖα ταῦτα τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς νήσου, ἐνόσῳ οἱ πολῖται τῆς θυσιάζοντες καὶ ζωὴν καὶ περιουσίαν εἰς τὴν ἄνισον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πάλην, ἀπέκτων ἐξ ἀνάγκης ὡς ἕξεις τὴν περιφρόνησιν τῆς ζωῆς, τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς βίας καὶ τὴν αὐτοδικίαν; Ταῦτα ἦσαν φυσικαὶ τῶν περιστάσεων συνέπειαι. Ἄνευ προϋπάρχοντος κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἄνευ Κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, ἄνευ πόρων τακτικῶν καὶ ὑπερέχοντός τινος κέντρου, ἢ ἐπανάστασις προήγετο καὶ ἠῦδοκίμει δι' ἀτομικῶν μόνων θυσιῶν καὶ ἀγῶνων, ἐν δὲ τῷ μέσῳ τοῦ σάλου ἐκείνου ἡ δύναμις ἐδασίλευε καὶ ἐπεβάλλετο ἢ σπάθη.

Ὁ δὲ ἀγὼν ἦτο ἀληθῶς ὑπὲρ τῶν ὄλων. Τὸ σύνθημα «Ἐλευθερία ἢ θάνατος» δὲν ἦτο φράσις κενὴ ἢ πομπῶδης καύχησις, διότι ἐκ τῶν προτέρων ἦτο γνωστὸν τί ἦ-θελον διαπράξει οἱ Τοῦρκοι ἐὰν ἡ ἀντίστασις κατεβάλλετο. Ἡ τύχη τῆς Χίου ἦτο φοβερὸν διὰ τὰς Σπέτσας καὶ τὰς ἄλλας ναυτικὰς νήσους προμήνηυμα. Ὡστε οἱ ἄνθρωποι ὠδηγοῦντο ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας εἰς τοὺς ἀγῶνάς των, ἡ δὲ ὄλη ἀτμοσφαῖρα εἶχεν ἄγριόν τι καὶ ὠμόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο θεβαίως κατάλληλον πρὸς τοῦ ἐμπορίου τὴν ἀνάπτυξιν. Τίς ἐσκέπτετο περὶ ἀστυνομίας, τίς περὶ δικαστηρίων τότε; Ἀπέναντι τοσαύτης αἱματοχυσίας, καὶ τῆς ζωῆς ἡ ἀξία εἶχεν ἐκπέσει εἰς τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν. Μίαν ἡμέραν ἐφονεύθη ἐνώπιόν μου εἰς τὴν ἀγορὰν εἰς Ραγουζαίος, κατὰ συνέπειαν λογομαχίας μετὰ τῶν ἀγοραστῶν του ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν σαρδελῶν τὰς ὁποίας ἐπῶλει!

Ὁ φόβος τοῦ Ραγουζαίου ἐκείνου ἐνίκησε πάντα ἀπομένοντα δισταγμὸν μου ὡς πρὸς τῆς ἀναχωρήσεως τὸ ζήτημα. Ἀπεφάσισα ὀριστικῶς νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς Τῆ-

νον. Ἐκεῖ οἱ κάτοικοι ἦσαν ὀλιγώτερον πολεμικοί, τὰ ἦ-θη ἡμερώτερα καὶ εὐκολώτερος ὁ βίος, χάρις δὲ εἰς τὸν Μαυρογένην καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐκ Χίου πρόσφυγας, ἡδυνάμην νὰ θεωρῶμαι ὀλιγώτερον ξένος εἰς Τῆνον ἢ ἀλαχοῦ.

Ἀπεχαιρέτησα λοιπὸν μετὰ συντριβῆς καρδίας τὸν φίλον οἰκοδεσπότην μας, καὶ παρητήσαμεν τὴν νῆσον τῶν Σπετσῶν καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς τάφον τοῦ πατρός μου.

Εἰς Τῆνον ἐνοικίασα μικρὰν καὶ ταπεινὴν οἰκίαν, ἡγόρασα στρωμνὰς καὶ ἐφαπλώματα, τὰ μόνα ἐπιπλα τῶν ὀποιῶν τὴν προμήθειαν ἐπέτρεπον τὰ εὐτελεῖ περισσεύματά μας, καὶ ἀφέθην διὰ τὰ περαιτέρω εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ. Δεινὸν ἢ πενία καὶ ἢ στέρησις ὅταν ἐπέρχωνται μετὰ βίον ἄνετον, σκληρὸν δὲ ἢ περὶ τοῦ ἄρτου τῆς αὔριον ἀδεβαιότης ὅταν ἔχῃς νὰ διαθρέψῃς γραιῖαν μητέρα καὶ ἀδελφὰς τρυφεράς! Ἄλλ' εἰς ὅλα συνειθίζει ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸς ὅλα βαθμηδὸν ἐξοικειοῦται.

Ὅτε ἐσυμφώνησα τὴν ἐνοικίασιν τοῦ οἰκήματός μας, παρετήρησα ὅτι ὁ οἰκοδεσπότης ἐφόρει σκούφον νέον, ἀλλὰ δὲν ἔδωκα ἄλλως προσοχὴν εἰς τὸ πρᾶγμα. Τὴν ἐπιούσαν ὄμως εἰς τὴν ἀγορὰν ἀπήντησα Τῆγιον ἄλλον νεωστὶ σκουφωθέντα, μετὰ τινα δὲ θήματα ἄλλον, καὶ ἄλλον παρέκει καὶ ἄλλον κατόπι. Ἦσαν ἐνὸς χρώματος οἱ σκούφοι, καὶ τοῦ αὐτοῦ σχήματος ὄλοι, ἡ δὲ σύμπτωσις αὕτη ἐκίνησε τὴν περιέργειάν μου καὶ μοῦ ἔφερον ἀμέσως εἰς τὴν μνήμην τὰ ἐκ Βενετίας ἀποσταλέντα κιβώτια. Ἐδραμα ἄνευ ἀναβολῆς εἰς ἀναζήτησιν τοῦ οἰκοδεσπότητος μας.

— Δὲν μοῦ λέγεις ποῦ ἠῦρες τὸν σκούφόν σου;

— Τὸν ἡγόρασα ἀπὸ τὸν Ἄγγλον πρόξενον, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκεις πλέον. Τοὺς ἐξεπώλησεν.

Ὁ Ἄγγλος πρόξενος ἐπώλησε σκούφους! Αἱ ὑποψίαι

μου μετεσχηματίσθησαν εις θεβαιότητα. Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν μετέβην εἰς Μύκονον καὶ ἠῶρα τὸν φίλον μου ὑποπρόξενον, ὅστις κατεχάρη ἰδὼν με καὶ μὲ ἀνήγγειλεν ὅτι τὰ δύο κιβώτιά μας ἐστάλησαν ἐκ Σιμύρνης εἰς Τῆνον, καὶ ὅτι ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐκεῖ συνάδελφόν του τοῦ περιεχομένου τὴν ἐκποίησην, μού ἔδωκε δὲ ἐπιστολὴν πρὸς αὐτόν, ὅπως μὲ ἀναγνωρίσῃ ὡς ἰδιοκτήτην. Ἡμῖν ἀνυπόμονος νὰ ἐπιστρέψω, ἀλλ' ὁ φίλος ἐπέμεινε νὰ μὲ κρατήσῃ καὶ νὰ μὲ φιλοξενήσῃ τὴν νύκτα. Τὴν ἐπιούσαν τὸν ἀπεχαιρέτησα μετ' ἐκφράσεων εἰλικρινοῦς εὐγνωμοσύνης καὶ ἐπανήλθα εἰς Τῆνον.

Εὐτυχῶς ὁ ἄνεμος ἐβούθητι πάσας ἐκείνας τὰς μετακινήσεις μου.

Ἄμα ἀφίχθεις εἰς Τῆνον ὑπῆγα κατ' εὐθείαν ἀπὸ τοῦ πλοίου εἰς τὸ Ἀγγλικὸν προξενεῖον. Δὲν ἐνθυμούμαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ Τηγίου, ὅστις ἐξεπροσώπευεν ἐκεῖ τότε τῆς Ἀγγλίας τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐνθυμούμαι τὸ ξυρισμένον πρόσωπον καὶ τὰς χρυσᾶς διόπτρας του. Νομίζω ὅτι τὸν βλέπω ἐνώπιόν μου. Ὁ ἄνθρωπος μού ἔδειξε τὸν λογαριασμὸν πωλήσεως καὶ μού παρέδωκεν αὐθωρεῖ τὸ προῖδν τῶν σκούφων, συμποσούμενον εἰς πέντε χιλιάδας γροσίων. Πέντε χιλιάδας! Τὸ εὐτελὲς ἐκείνο ποσὸν μού ἐφάνη πλούτου ἀμύθητος! Οὔτε τὸν λογαριασμὸν ἐκκαθαρίσεως ἠθέλησα νὰ ἐξελέγξω, οὔτε νὰ ὑπολογίσω κατὰ πόσον ἠδύναντο ἢ ἔπρεπε νὰ πωληθῶσι καλλίτερον οἱ σκούφοι. Τὸ δευτέρον ποσὸν ἦτο ἀνέλπιστος δι' ἐμὲ ἀπόκτησις, δι' αὐτοῦ μού ἠνοίγετο τοῦ ἐμπορίου ὁ δρόμος. Ἡμῖν ἤδη κεφαλαίουχος, εἶχα πέντε χιλιάδας γρόσια! Ἐτρεξα πρὸς τὴν μητέρα μου νὰ διακοινώσω τὴν καλὴν μας ταύτην τύχην, ἐπέδειξα τὸν θησαυρόν μου, ἐζήτησα τὴν εὐχὴν της καὶ

πλήρης ἐλπίδων καὶ σχεδίων μετέβην μετὰ δύο ἡμέρας εἰς Σύρον.

Εἰς Τῆνον δι' ἔλλειψιν λιμένος δὲν ἤρχοντο μεγάλα πλοῖα, ἀλλ' ὑπήγαινον εἰς Σύρον, τῆς ὁποίας ὁ λιμὴν ἐθεωρεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων οὐδέτερος. Οἱ δυτικοὶ τῆς γῆσου κάτοικοι δὲν συμμετέσχον τῆς ἐπαναστάσεως, οὐδ' ἀνεγνώριζον αὐτήν, ἐπὶ δὲ τοῦ σχηματίζοντος τὴν πόλιν τῶν κώνου ἐκυμάτιζεν ἡ λευκὴ τῆς Γαλλίας σημαία, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας εἶχον τεθῆ.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σύρου περιωρίζετο τότε ἐντὸς τῆς ἀποτόμου ἐκείνης καὶ πενιχρᾶς κορυφῆς. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν σήμερον καλύπτει ἡ πλουσία Ἐρμούπολις, δὲν ἔβλεπεσ ἢ βράχους γυμνοῦς. Μόνον ἐκεῖ ὅπου σήμερον, ἐπὶ λιθοστρώτου πλατείας, παιανίζει ἡ μουσικὴ καὶ σύρου αἱ κυραὶ τὰς μεταξωτὰς οὐράς των, κῆποι τινες καὶ ὀλίγα δένδρα ἐμαρτύρουν τῶν πτωχῶν κατοίκων τὴν φιλοπονίαν. Ἐν ἐκκλησίδιον δυτικὸν καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀποθήκαι διὰ τοὺς οἶνους ἦσαν τὰ μόνα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς κτίρια. Πλησίον αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ, εἶχε νεωστὶ οἰκοδομηθῆ πενιχρὸν καφενεῖον, χρησιμεῖον καὶ ὡς ξενοδοχεῖον, καὶ ὡς γραφεῖον, καὶ ὡς χρηματιστήριον. Ὀλίγον δὲ μακρύτερα, ἐκεῖ ὅπου σήμερον ναυπηγοῦνται πλοῖα καὶ ἀκούεται ὁ εὐρυθμὸς τῆς σφύρας κρότος, κατέκειτο τότε, παρὰ τὸν ἔρημον αἰγιαλόν, σκάφος ναυαγήσαντος πλοίου.

Τοιαύτη ἦτο ἡ Σύρος ὅτε πρώτην φορὰν δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι Χῖοι καὶ ἐγώ, πρόδρομοι τῆς μελλούσης ἐμπορικῆς τῆς γῆσου ἐπιδόσεως, ἐμένομεν ἐντὸς τοῦ μοναδικοῦ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καφενεῖου προσδοκῶντες ἀφιξιν πλοίου φέροντος ἐμπορεύματα.

Εὐτυχῶς δὲν ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ τοιοῦτον ἐκ Ρωσ-

σίας προερχόμενον. Ἦτο ἐκείνη ἡ πρώτη δοσοληψία τῆς ὁποίας ἐδέησεν ἐγὼ μόνος ν' ἀναλάβω τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν, διότι δὲν εἶχα πλέον τὸν πατέρα μου σύμβουλον καὶ ὁδηγόν. Ἔτρεμα μὴ διακινδυνεύσω τὰ χρήματά μου εἰς κακὴν τινα ἐπιχείρησιν. Ἐπεσκέφθην τρίς καὶ τετράκις τὰ ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἐσκέφθην, διεπραγματεύθην, ὑπελόγισα, ἐδίστασα, ἐπὶ τέλους τὸ ἀπεφάσισα! Ἦγόρασα ἀντὶ χιλίων γροσίων ἰχθῦς παστούς, τοὺς ἐφόρτωσα εἰς πλοιάριον διὰ Τῆνον, ἐπέβην καὶ αὐτός, ἕκαμα τὸν σταυρόν μου, καὶ ἀπεπλευσαμεν.

Εἰς Τῆνον εἶχε τότε νομιμοποιηθῆ τὸ ἔθιμον νὰ πωλῶνται τὰ φαγώσιμα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας δημοσίως εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπως προμηθεύηται ἐξ αὐτῶν ὁ λαός, μετὰ ταῦτα δὲ ἐπετρέπετο ἢ μεταξὺ ἐμπόρων διαπραγματέυσις τῶν περισσευόντων. Ἐχρεώσθην, φυσικῶ τῷ λόγῳ, νὰ συμμορφωθῶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, ἀλλὰ δὲν μοῦ ἤρχετο νὰ τεθῶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν βαρελίων μου καὶ νὰ πωλῶ δημοσίως τοὺς ἰχθῦς μου ἀνὰ ἓνα. Μεθ' ὅλην τὴν ἐπελοῦσαν κακοτυχίαν, διετήρουν εἰσέτι τὰς ἕξεις τῆς ἀρχαίας ἀξιοπρεπειάς. Ὅθεν κατέγεινα κατὰ πρῶτον νὰ εὕρω ἀρμόδιόν τινα ἀντικαταστάτην μου, ἀλλ' ἢ ἀτυχία τῶν πρώτων πρὸς ἀνεύρεσίν του ἐρευνῶν μου καί, πρὸ πάντων, τῶν ἄλλων πωλητῶν τὸ παράδειγμα, μ' ἔπεισαν ν' ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ νὰ πωλήσω ἐγὼ αὐτὸς τὴν πραγματείαν μου.

Ἴδου λοιπὸν ἐγὼ πωλητῆς παστῶν ἐν πλήρει ἀγορᾷ! Κατέλαβα θέσιν κατάλληλον εἰς τὴν μικρὰν παρὰ τὴν προκυμαίαν πλατείαν καὶ ἤρχισα μετὰ τινος, κατ' ἀρχάς, δειλίας νὰ προσκαλῶ ἀγοραστάς. Ἦτο εἰσέτι πολὺ ἐνωρίς, ἀλλ' ἀγορασταὶ δὲν ἔλειπον, οἱ δὲ ἰχθῦς μου ἦσαν εἰς ζήτησιν καὶ ἡ ὑπόθεσις προέβαινε κατ' εὐχὴν. Ὅσον δ' ἐ-

προχώρει ἡ πώλησις κατὰ τοσοῦτον ἐσυνείθισα, καὶ μὲ κατελάμβανε τῆς ἐπιτυχίας ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ μ' ἐκυρίευεν ὁ ζήλος τοῦ ἔργου, ἀμιλλώμενος δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους παρ' ἐμὲ πωλητὰς ἐπήνουν τὴν πραγματείαν μου, καὶ ὕψωνα τὴν φωνήν, ὅπως ἐλκῶσω ἀγοραστάς, καὶ ἐλησιμόνουν τὴν πρώτην μου περὶ τὰς κινήσεις καὶ τὰς χειρονομίας συστολήν.

Ἐνῶ ἤμην εἰς τὸν θρασμόν τῆς πωλήσεως, ἤκουσα αἴφνης κρότον ἀντικρῦ μου καί, ὑψώσας τοὺς ὀφθαλμούς, εἶδα εἰς τὴν ἀπέναντί μου οἰκίαν νέαν ξανθὴν ἀνοίγουσαν τὸ παράθυρον καὶ στηλώνουσαν τὰ φύλλα του, τὰ ὅποια ὁ ἀνεμος ἐκτύπα ἐπὶ τοῦ τοίχου. Ἀφοῦ τὰ ἐστήλωσεν, ἐσταύρωσε τοὺς βραχιόνας ἐπὶ τοῦ παραθύρου καὶ στηρίξασα ἐπὶ τῶν βραχιόνων τὸ στήθος ἔστρεψε πρὸς ἐμὲ τὸ πρόσωπον. Μ' ἐτάραξε τὸ βλέμμα της, ὃ δὲ οἷστρος μου διεκόπη. Πῶς νὰ φωνάζω προσκαλῶν ἀγοραστάς ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μιᾶς ὠραίας ξανθῆς, ἣτις μὲ παρετήρει; Ἐπροσπάθουν νὰ ἐξακολουθήσω τὸ ἔργον μου, ἀλλ' ὃ νοῦς μου ἦτο εἰς τὸ παράθυρον καὶ τὰ βλέμματά μου ὑφοῦντο συχναίως πρὸς αὐτό. Αἴφνης δλέπω τὴν νέαν μειδιῶσαν.

Τί μειδιᾷ; Μὲ περιπαίζει μήπως; Μὴ μὲ γνωρίζῃ καὶ εἶναι χαιρετισμὸς τὸ μειδιάματά της; Ἦσοθάνθη ταραχήν εἰς τὸ στήθος καὶ ἐρύθημα εἰς τὰς παρειάς μου, καὶ μὴ προσέχων εἰς τὴν ἐργασίαν μου ἔδωκα εἰς ἓνα ἀγοραστὴν διπλασίους ἰχθῦς τοῦ δοθέντος ἀντιτίμου. Ἀλλὰ, ἰδὼν ἀμέσως τὸ λάθος, ἐστράφην νὰ τὸν κράξω. Ἀμα ἐστράφην εἶδα ὀπισθὲν μου, εἰς τὸ κατώφλιον θύρας ἀνοικτῆς, νέον Τῆνιον μὲ τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς ζώνης, τὸν ὦμον ἐπὶ τῆς θύρας καὶ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὸ παράθυρον. Τὰ ἐρωτικὰ βλέμματά του ἦσαν δι' ἐμὲ ἀποκάλυψις. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς νέας ἀκτίνες διήρ-

χοντο ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς μου, ἀλλὰ δὲν ἦσαν δι' ἐμέ, οὔτε εἶχα ἐπὶ τοῦ μειδιάματος τὸ ἐλάχιστον δικαίωμα. Τὸ μάθημα μὲ ὠφέλησε, ἀνέλαβα τὴν προτέραν μου ζωηρότητα καὶ ἐξηκολούθησα τὴν πώλησίν μου.

Ἐντὸς δύο ἡμερῶν ἐξεπώλησα τοὺς ἰχθῦς μου ἀπολαύσας εἴκοσι τοῖς ἑκατὸν ὠφέλειαν. Νέα εἰς Σύρον ἐκδρομήν. Ἐπανῆλθα μ' ἐλαιόλαδον, τὸ ὁποῖον ἐπώλησα μὲ ὀκτὼ τοῖς ἑκατὸν κέρδος, μετὰ δὲ τὸ ἐλαιόλαδον ἠγόρασα καὶ μετεπώλησα χαδιάρι μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐξηκολούθουν οὕτω δραστηρίως ἐργαζόμενος. Τὰ κέρδη κατόπιν ἐμετριάσθησαν, διότι ἐπῆλθε συναγωνισμός, ἀλλ' οἱ κόποι μου ἀντημείβοντο πάντοτε, ἐντὸς δὲ ὀλίγων μηνῶν, ἀφοῦ ἔζησα μετὰ τῶν περὶ ἐμέ καὶ ἀφοῦ ἐπανέφερα ἄνεσίν τινα ὑπὸ τῆς πτωχικῆς κατοικίας μας τὴν στέγην, τὸ κεφάλαιόν μου ἀπὸ πέντε χιλιάδων γροσίων ἀνῆρχετο ἤδη εἰς ὀκτώ!

Ἐκτοτε πολλὰ χρήματα ἐκέρδισα καὶ πολλὰ ἔχασα. Χάριτι θεῖα, τὸ λαβεῖν ἀπέβη ἐν συνόλῳ μεγαλειότερον τοῦ δοῦναι, ὥστε σήμερον ἔχω τὴν ἱκανοποίησιν νὰ βλέπω, διὰ τῶν ἰδρώτων μου, ἐξησφαλισμένην τὴν ἄνετον τῶν τέκνων μου ὑπαρξιν. Ἀλλὰ τὴν γλυκύτητα τῶν πρώτων ἐκείνων εὐτελῶν κερδῶν οὐδέποτε κατόπιν ἠσθάνθη, οὐδ' ἐξισοῦνται αἱ εὐχαριστήσεις καὶ τῶν ἐπιτυχεστέρων ἐπιχειρήσεων τοῦ μετέπειτα ἐμπορικοῦ μου βίου πρὸς τὴν χαρὰν τῆς πρώτης τῶν παστῶν ἰχθύων ἐκκαθαρίσεως.

Ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς προαγωγή, ἡ εὐτυχὴς ἔκβασις τῶν πρώτων μου ἀτομικῶν συνδυασμῶν, ἡ συναίσθησις ὅτι ἤμην εἰς θέσιν νὰ μὴ ἀφήσω πεινώσαν τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου, ἡ ἐλπίς τὴν ὁποῖαν αἱ πρῶται ἐκείναι ἀπαρχαὶ μοῦ ἔδιδον διὰ τὸ μέλλον, ὅλα ταῦτα ὁμοῦ ἀνεδείκνουν πολλαπλασίως πολῦτιμα καὶ εὐάρεστα τὰ πρῶτα

μου ἐκεῖνα κέρδη. Δὲν θέλω νὰ εἶπω ὅτι μετὰ ταῦτα εἰργαζόμενη μετὰ φιλοσοφικῆς δῆθεν ἀδιαφορίας. Ὅχι! Ὁ ζῆλός μου δὲν ἐμετριάσθη καὶ κατόπιν, ἡ δ' ἐπιτυχία εἶναι πάντοτε εὐχάριστος. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός μου ἐχαλαρώθη, ἡ δὲ ἠδονὴ τοῦ κέρδους βαθμηδὸν ἠμιβλύθη. Ἀφοῦ ἄπαξ ἠσθάνθη ὅτι ἀπέκτησα τὴν ὑλικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐξησφάλισα τὰ μέσα ζωῆς ἀνέτου, ἔπαυσα νὰ κλείω τὰ ἰσοζύγια μου μετὰ παλιῶν ἀγαλλιάσεως. Διότι ἡ ἀπόκτησις τοῦ πλούτου δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν πηγὴ εὐτυχίας. Ἡ ἀνεξαρτησία — ἰδοὺ τὸ ἀληθές, ἰδοὺ τὸ ὑγιές τοῦ ἐργατικοῦ ἀνθρώπου ἐλατήριον!

Δὲν ἤμην τότε εἰς Τήνον ὁ μόνος ἐκ Χίου νέος, ὁ ἀγωνιζόμενος νὰ παράξῃ ἀπὸ τοῦ μηδενὸς τὸ ἐν καὶ νὰ κάμῃ τὰ δύο τέσσαρα. Ἦσαν καὶ ἄλλοι πολλοί, μετὰ τῶν ὁποίων μ' ἐσχέτισεν ἡ κοινὴ συμφορὰ καὶ ἡ συνεχὴς συνάντησις εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Τήνου ἢ ἐπὶ τῆς ἐρήμου τῆς Σύρου ἀκτῆς. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ ἀρραβωνιαστικὸς τῆς πρεσβυτέρας τῶν ἀδελφῶν μου, καταφυγῶν καὶ αὐτὸς εἰς Τήνον μετὰ Ὀδύσσειαν παθημάτων. Τῆς νεωτέρας μου ἀδελφῆς ὁ μνηστήρ ἠχμαλωτίσθη, οὐδέποτε δὲ ἠκούσθη τί ἀπέγεινε. Καὶ ἐγὼ ἤμην παιδιόθεν μεμνηστευμένος, ἀλλ' εἶχα χηρεύσει προτοῦ νυμφευθῶ, ἀποθανούσης πρὸ ἐτῶν τῆς μνηστῆς μου, ἡ δ' ἀνεμοζάλη τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχεν ἐπέλθει πρὶν ἢ ὁ πατήρ μου προφθάσῃ νὰ συνάψῃ νέον δι' ἐμέ ἀρραβῶνα.

Τοιαῦτα ἦσαν τῆς Χίου τὰ ἔθιμα. Ἐκάστη οἰκογένεια ἐπεδίωκε τὴν μετὰ δημοτίμων ἐπιμιξίαν, ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκλεκτῶν ἦτο περιωρισμένος, ἤρχιζε πρῶτως ὁ συναγωνισμὸς πρὸς συνδυασμὸν καταλλήλων συνοικεσίων, ἡ δ' ἀριστοκρατικὴ τῶν συμβαλλομένων ἀποκλειστικότης καὶ τὸ στεγνὸν τοῦ Χιακοῦ κύκλου ἔφερον ἐξ ἀ-

νάγκης τούς μεταξὺ στενῶν συγγενῶν ἐπὶ τέλους γάμους.

Δὲν προτίθεμαι νὰ ἐπαινέσω τούς πατέρας μας διὰ τὰς πρωΐμους ἐκείνας μνηστεύσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐσφράγιζον αὐτοί, ἐκ προοιμίων, τὸ σπουδαιότερον τοῦ βίου συμβόλαιον, ἄνευ τῆς γνώσεως ἢ τῆς συγκαταθέσεως τῶν συμβαλλομένων. Ἄλλ' ὅμως εἶχον πρὸς δικαιολόγησίν των τὴν ἐπιτυχίαν τῶν τοιούτων συζυγιῶν. Οἱ νέοι ἀνετρέποντα μικρόθεν ὁ εἰς διὰ τὸν ἄλλον, προηγεῖτο δὲ τῆς συζυγικῆς ἀγάπης σχέσις μακρὰ καὶ τῆς ἀφοσιώσεως ἢ συνήθεια. Ὁ γάμος ἐπήρχετο μετὰ τῆς μνηστείας τὸν πρόλογον, ἄνευ τῶν κλονισμῶν τῆς καρδίας, ἄνευ τῆς ἀμοιβαίας τοῦ παρελθόντος ἀγνοίας καὶ τῆς περὶ τοῦ μέλλοντος ἀβεβαιότητος, αἵτινες συνοδεύουν συνήθως τὰ ἐξ ἔρωτος συνοικέσια. Ἡ ζωὴ προητοιμάζετο καὶ διήρχετο ἄνευ βιαίων κυματισμῶν, δὲν ἠλαττοῦτο δ' ὡς ἐκ τούτου ἡ ἡρεμος τῶν οικογενειῶν εὐτυχία. Ἄλλ' ὑπὸ τὰς μεταβληθείσας τοῦ ἔθνους περιστάσεις τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ἔθιμον δὲν ἠδύνατο ἢ ν' ἀπολήξῃ εἰς ὕλικῶν μόνον συμφερόντων ὑπολογισμούς καὶ εἰς προικὸς ζήτημα, ὥστε θεαίως δὲν θὰ θρηνήσω τὴν κατάργησίν του.

Ἄλλως τε τὰ πράγματα ἠλλαξαν ἐν συνόλῳ ἔκτοτε. Τότε οἱ νεώτεροι ἤγοντο ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων, ἐθεώρουν δὲ τοῦτο ὡς πρᾶγμα φυσικὸν καὶ μὴ ἐπιδεχόμενον συζήτησιν. Διὰ τῆς πειθαρχίας ἐκείνης καὶ διὰ τῆς συμποίας ἢ οἰκογένεια ἀπετελεῖτο ἰσχυρά, ἐπηύξανε δὲ τὴν δύναμίν τῆς ὁ σύνδεσμος τῶν ἐπιμιξιῶν. Εἶναι καὶ τοῦτο μία ἐξήγησις τῆς ἐπιτυχίας τῶν Χίων, ὅχι μόνον κατὰ τὴν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως διοίκησιν τῶν κοινῶν των, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Χίου ἐμπορικὴν διοργανώσιν των.

Ὅπως δῆποτε, δὲν εἶχομεν εἰσέτι κατ' ἐκείνην τὴν

ἐποχὴν μεταβάλλει σύστημα, ἀλλ' ἐμένομεν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἀνατροφῆς μας, ὥστε τῆς μὲν μᾶς ἀδελφῆς μου τὸν μνηστήρα ἐθεώρουν ἤδη ὡς ἀδελφόν, ἀνυπομόνως δὲ ἐπεζήτησαν νὰ μνηστεύσω καὶ τὴν δευτέραν. Εὐτυχῶς δὲν ἐβράδυνα νὰ εὔρω καὶ νὰ ὑποδείξω εἰς τὴν μητέρα μου νέον φίλον μου, τὸν ὁποῖον τὸ δυσχερὲς τῶν περιστάσεων δὲν ἐμπόδιζεν ἀπὸ τοῦ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς εὐθύνas τοῦ γάμου, καὶ ἐμνηστεύσαμεν οὕτω καὶ τὴν νεωτέραν τῶν ἀδελφῶν μου.

Μετὰ τῶν δύο τούτων μελλόντων γαμβρῶν μου ἐσυμφωνήσαμεν νὰ συντροφεύσωμεν, καταθέτοντες ἐταιρικὸν κεφάλαιον ἀνὰ χίλια γρόσια ἕκαστος, ἐπὶ τῷ ὄρω ὁ μὲν τῶν τριῶν νὰ μένῃ εἰς Τήνον πρὸς πώλησιν, ὁ ἄλλος εἰς Σύρον πρὸς ἀγοράν, ὁ δὲ τρίτος νὰ συνοδεύῃ ἐκάστοτε τὴν ἐκ Σύρου εἰς Τήνον μεταφορὰν τῶν ἐμπορευμάτων. Ὁ κληρὸς ἔπесεν εἰς ἐμὲ ν' ἀναλάβω τῆς ἀγορᾶς τὴν ἐργασίαν. Ἐλαβὰ λοιπὸν τὸ πλεῖστον τοῦ μικροῦ κεφαλαίου μας, ἀπεχαιρέτησα τὴν μητέρα μου καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς σακολέβαν ἐτοίμην ν' ἀποπλεύσῃ εἰς Σύρον.

Ἄλλ' ἐνῶ ἀνεσύρετο ἡ ἀγκυρα, βλέπω λέμβον μετὰ βίας ἐρχομένην πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πόλεως, καὶ ἐντὸς αὐτῆς τοὺς δύο συνεταίρους μου κινούντας τὰς χεῖρας διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἀναχώρησίν μας. Ἐφερον τὴν δυσάρεστον εἶδησιν ὅτι ἐντὸς πλοίου ἀφιχθέντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Πάνορμον τῆς Τήνου ἀνεφάνη πανώλης, καὶ ὅτι ἢ περὶ τούτου εἶδησις μετεπέμφθη ἤδη ἐκ Πανόρμου εἰς Σύρον, ὥστε δὲν ἠθελον θεαίως μᾶς δεχθῆ ἐκεῖ, διὰ τὸν φόβον τοῦ μολύσματος, οὐδὲ ἠθελον ἐπιτρέψῃ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς μετὰ τῆς Τήνου συγκοινωνίας. Κατὰ συνέπειαν ἀπεφασίσσαμεν ν' ἀποβῶ τοῦ πλοίου καὶ ν' ἀναβληθῇ ἢ εἰς Σύρον μετὰβασίς μου, μέχρις οὗ διασκεδασθῶσιν

αί περί ἐπιδημίας ὑποψία. Δυστυχῶς μετεδόθη ἀπὸ τοῦ πλοίου ἢ πανώλης εἰς τὴν νῆσον. Δὲν ἦτο βαρεία οὐδ' ἔκαμνε θραύσιν πολλήν, ἦτο ὁμως ἱκανὴ ὅπως φοβίσῃ τὰς πέριξ νήσους καὶ μᾶς ἀποκλείσῃ εἰς Τήνον.

Οὕτως ἐματαιώθησαν τὰ σχέδια καὶ ἐναυάγησεν ἡ ἑταιρία μας, ἔμενα δὲ ἄεργος, καὶ ἀπέβαινε διπλασίως ὀχληρὰ ἢ ἀναγκαστικὴ ἐκείνη ἀπραξία μου, μετὰ τῶν τελευταίων μηνῶν τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωηρότητα.

Ἄλλως ἤμεθα ἡσυχοὶ ἐπὶ τῆς νήσου, οὐδ' ἐτάραττον ὡς ἄλλοτε τὰς σκέψεις μου τῶν Τούρκων φόβοι ἢ τοῦ πολέμου ἢ ταραχῆ. Μόνον μίαν ἡμέραν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου, ἐνόμισα ὅτι ἦλθε καὶ τῆς Τήνου ἢ σειρά καὶ ὅτι μᾶς καλύπτουν ἐκ νέου αἱ μαῦραι πτέρυγες τοῦ Ὀλέθρου. Ἄλλ' ἔζων ἤδη ἐντὸς ἀνδρικοτέρας ἀτμοσφαίρας, τὸ δὲ φρόνημά μου ἐνισχύετο διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, καὶ ἀντὶ νὰ σκέπτομαι περὶ φυγῆς ἤτοιμάσθη καὶ ἐγὼ εἰς ἀντίστασιν καὶ εἰς πόλεμον.

Διότι ἡ θάλασσα μεταξὺ τῆς Σύρου καὶ Μυκόνου ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοίων Τουρκικῶν, κρατουμένων ἐπὶ ὥρας ἐκεῖ ὑπὸ παντελοῦς νηγεμίας. Καὶ εἶδομεν τὰς λέμβους ἐνὸς τῶν πλοίων διευθυνομένας πρὸς τὰ παράλια τῆς Μυκόνου καὶ ἠκούσαμεν πυροβολισμούς, ἐν μέσῳ δὲ τοῦ καπνοῦ διεκρίναμεν ἐπιστρεφούσας πρὸς τὸ πλοῖον τὰς λέμβους. Τὰ προσώμια ταῦτα ἐφαίνοντο ἐπαπειλοῦντα ἀπόβασιν καὶ προσβολὴν ἐκ τοῦ στόλου. Ἦρχισε λοιπὸν κωδωνοκρουσία εἰς τὴν Τήνον καὶ συνέρρεον ὀπλισμένοι οἱ κάτοικοι, ἔσυρα δὲ καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν παλαιὸν κανόνιον, τὸ ὁποῖον ἐστήσαμεν ἐπὶ λόφου προέχοντος, τοῦ Πασᾶ Ἀκρωτηρι λεγομένου. Ἀλλὰ σφαίρας δὲν εἶχομεν καὶ ἐκαίομεν πυρίτιδα μόνην, ἀπειλοῦντες δῆθεν ἢ προκαλοῦντες τοὺς Τούρκους. Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου, ὑπηρέτης τοῦ

θαύματος, ἀκούων τοὺς κενοὺς κανονοβολισμοὺς καὶ βλέπων τὰ Τουρκικὰ πλοῖα, ἐνθυμούμην τὰς περιπετείας τῆς ἐκ Χίου φυγῆς καὶ ἐπερίμενα μ' ἐσφιγμένῃ καρδίᾳ τὸ ἀποησόμενον.

Εὐτυχῶς δὲν ἐτέθη εἰς μεγαλειτέραν δοκιμασίαν τῶν Τηνίων ἢ σταθερότης. Ὁ Πασᾶς δὲν μᾶς ἔλαβεν εἰς σημείωσιν, οὐδὲ τοὺς Μυκονίους ἀπεπειράθη νὰ τιμωρήσῃ, καίτοι φονεύσαντας πολλοὺς τῶν εἰς τὰς λέμβους ἀποκρουσθέντων ναυτῶν, ἀλλ' ὠφεληθεὶς τοῦ ἐπιπνεύσαντος ἀνέμου, ἀπεμακρύνθη τῶν νήσων μας.

Ἐκτοτε δὲν ἐταράχθημεν οὐδαμῶς, ἠδυνάμεθα δὲ νὰ λησμονήσωμεν ὅτι εὐρισκόμεθα ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ πολέμου, ἀνεὶ τῆς συνεχοῦς ἀνηχησέως τῶν συμβάντων αὐτοῦ. Ὅτε πρὸ πάντων ἐμάθομεν τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος τὴν πυρπόλησιν καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου τὴν ἤτταν, ἐνθουσιασμοῦς ἄκρατος κατέλαβε πάντας ἡμᾶς τοὺς πρόσφυγας, ἰδόντας εἰς τοῦ Κανάρη τὸ κατόρθωμα τὴν ἐκδίκησιν τῆς καταστροφῆς τῆς Χίου. Καὶ τοῦ Δράμαλη ἡ κατατρόπωσις εἰς τὰ Δερβενάκια, καὶ ἡ λύσις τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας, καὶ ὅλοι οἱ ἀλλεπάλληλοι θρίαμβοι τῶν πρώτων τῆς Ἐπαναστάσεως ἐτῶν ἀνεπτέρουν τὰς ἐλπίδας καὶ ἐστερέωνον τὰς πεποιθήσεις μας. Δὲν εἶχον εἰσέτι καταστραφῆ τὰ Ψαρά καὶ ἡ Κάσος, δὲν εἶχεν ἀρχίσει διὰ τῆς Κρήτης τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἢ ἐπέμβασις, δὲν εἶχεν ἀλωθῆ τὸ ἠρωϊκὸν Μεσολόγγιον, οὐδ' εἶχον εἰσέτι ἀναφυῆ οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοὶ καὶ αἱ ἀνόσιοι τῶν Ἑλληνῶν ἀλληλομαχίαι. Τὰ πράγματα ἐδάδιζον καλῶς καὶ χεῖρ Κυρίου ἐφαίνετο εὐλογοῦσα τὴν Ἑλλάδα, βλέποντες δὲ τὴν Ἐπανάστασιν προκόπτουσαν καὶ ριζοβολοῦσαν, προσιωνιζόμεθα ταχὺ καὶ αἴσιον τὸ τέλος τῆς.

Ἦρχιζεν ἤδη τὸ τρίτον τοῦ ἀγῶνος ἔτος καὶ ἐπρω-

τοήνθιζον τῆς Τήνου αἱ ἀμυγδαλαί. Ἐγὼ δὲ ἀπρακτῶν ἐστενοχωρούμην καί, τρεφόμενος διὰ σκέψεων καὶ σχεδίων, συνέλαβα τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ μεταβῶ εἰς Χίον πρὸς ἀνέυρεσιν τῶν ὑπὸ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας ταφέντων κειμηλίων. Ἀνεπόλουν τοὺς λόγους τοῦ πατρός μου ὅτε ἐκαλύψαμεν τὸν λάκκον ὑπὸ τὴν μηλέαν. Ἐκεῖνος ἀπέθανε καὶ ἤμην ἤδη ἐγὼ τῆς οἰκογενείας ὁ προστάτης καὶ τὸ στήριγμα, ἡ δὲ ἀνάγκησις τῆς παρακαταθήκης ἐκείνης ἠδύνατο καὶ τὴν ταχεῖαν τῶν ἀδελφῶν μου ἀποκατάστασιν νὰ διευκολύνη καὶ τὴν εἰς Εὐρώπην ἴσως μετάβασιν μας.

Ὅσῳ ἐκυοφορεῖτο εἰς τὴν κεφαλὴν μου ἡ ἰδέα αὕτη, τόσῳ ἐρριζώνετο τῆς ἐκτελέσεώς της ὁ πόθος. Μὲ κατεκυρίευσε τοῦ σχεδίου μου ἡ μελέτη. Περὶ τούτου καὶ μόνου ἐσκεπτόμην ἔξυπνος, ἢ κοιμώμενος ὠνειρευόμεν.

Εἶχον ἤδη μεταβῆ εἰς Χίον κρυφίως συμπολιταί μου τινές, ἐπανῆλθον δὲ σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς. Αἱ ἐκεῖ Ἀρχαὶ ἐλάμβανον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διαταγὰς νὰ προσελκύωσι τοὺς ἐπιστρέφοντας τῶν Χριστιανῶν καὶ νὰ μὴ τοὺς ἐνοχλῶσι. Ταῦτα ἐπληροφορούμην, ἡ δὲ πείρα τῶν ἐπιστρεφάντων μ' ἐνεθάρρυνε. Διεκοίμωσα τὸν σκοπὸν μου εἰς τὴν μητέρα μου, ἥτις ἐπροσπάθησε παντοίως τρόποις νὰ μὲ ἀποτρέψῃ, φοβουμένη μὴ κακοπάθω. Ἄλλ' ἡ ἀπόφασίς μου ἦτο ἀκλόνητος. Ἐβλεπα τοὺς κινδύνους, ἐπειθόμην ὅτι ἦτο παράτολμον τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἀκατάσχετός τις ὁρμὴ μὲ ὤθει πρὸς ἐκτέλεσίν του καὶ δὲν ἤκουα τοὺς λόγους τῆς μητρός μου. Τῇ παρέδωκα τὴν μικρὰν περιουσίαν μου, ἐξήτησα τὴν εὐχὴν της καὶ ἀνεχώρησα μετ' ἡμιεσιμένου εἰς χωρικόν.

Τὸ τρεχαντήριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεβιβάσθη ἔφερε φορτίον σίτου πρὸς πώλησιν εἰς τοὺς ἀποκέντρους τῆς

Χίου λιμένας, ὁ δὲ πλοίαρχός του, ὁ Καπετὰν Κεφάλας, μὲ ὑπεσχέθη νὰ μὲ ἀποβιβάσῃ ἀσφαλῶς. Ὅτε μὲ εἶδεν ἐπὶ τοῦ πλοίου του μὲ τὸ λευκὸν ἐσώθρακον, καὶ τὴν χωρικὴν γουνέλαν μου, καὶ μὲ τὰ δύο μικρά μου θαρέλια κοκκίνου χαθιαρίου, ἐγέλασεν ὁ καλὸς πλοίαρχος. Ἐγέλασα κ' ἐγὼ, ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐσυλλογιζόμην περὶ σσότερον τὴν μητέρα μου ἢ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας.